

zwarte propaganda

*Koop VoVa, lees VoVa. ... wie hoort het dan,
de stemming is guur als deze morgen;
elk voelt de kou en zijn eigen zorgen!
Lees VoVa.... hier ben ik een eenzaam man.*

*Men laat mij alleen pas zes cent in mijn zak;
men haat mij, veracht mij, of is onverschillig.
Doch het weer maakt de besten zelfs ietwat onwillig;
en bakvisch vindt mij een dwaas maniak!*

*Ik heb slechts mijn wil.... en hem, die daar staat
aan den overkant, met óm hem dezelfde koude,
en in hem die wil óók, om vol te houden....
Ik heb slechts mijn wil en mijn kameraad!*

*Uit Colportage in de kou van Rob Delsing
in Ontwakend Volk, februari 1939*

zwarte propaganda

**De politieke geschiedenis van Anton Musserts
Nederlandsche Nationaal-Socialistische Uitgeverij
(NENASU)**

Harold Makaske

Schrijver: Harold Makaske
ISBN: 9789464802085
© Harold Makaske

11^e, verbeterde editie, maart 2026
Voor inhoudelijke aanvullingen en correcties op deze uitgave zie:
www.makaske.nl/nenasu

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vereenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande toestemming van de auteur. Tekst- en datamining van (delen van) deze publicatie is uitdrukkelijk niet toegestaan.

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Hoofdstuk 1 In de toekomst zal ik met teekenpotlood en pen mijn brood trachten te verdienen.	11
Hoofdstuk 2 Wij hooren niet meer thuis in een 'politiek vereenigingsleven' met een 'mijnheer de Voorzitter'.	58
Hoofdstuk 3 Wij zullen met dreunende stap verder marcheeren!!	96
Hoofdstuk 4 Bereid U voor op den strijd! Uw pantsering, Uw geestelijke verdieping, ze worden versterkt door lezing van de NENASU-uitgaven.	150
Hoofdstuk 5 De NSB is voor de eerlijke samenwerking van alle Nederlanders, zonder rasonderscheid, voor den opbouw van ons land.	186
Hoofdstuk 6 Achter dien ouden gevel aan de Kaiserstraat heeft NENASU haar zwaarste tijden meegemaakt.	211
Hoofdstuk 7 We moeten aan den slag!	257
Hoofdstuk 8 Op zoek naar een nieuwe drukkerij.	290
Hoofdstuk 9 Uw taak wordt zwaarder; rust krijgt gij na Uw dood of als gij te oud zijt geworden.	307
Hoofdstuk 10 Mussert én Moskou.	364
Nabeschuwing Zoodra Duitschland verloren heeft, mag men zeggen en schrijven over de N.S.B. wat men wil.	404

Verantwoording	419
Bijlagen	
1. Boeken, brochures, briefkaarten en kalenders uitgegeven door NENASU	420
a. Aanhangel Fondslijst	437
2. Overzicht van door NENASU uitgegeven periodieken	439
3. K-nummers op boeken, brochures en periodieken	444
4. Overzicht winsten NENASU	445
Archieven en bronnen	446
Register	455
Noten	461

Voorwoord

Als kind raakte ik al gefascineerd door de geschiedenis van mijn opa ‘van moederskant’ uit Putten, die op zijn boerderij onderduikers en evacués onderdak verschaftte. Hij was als hospik tijdens de mobilisatie eind 1939 opgeroepen, maakte de strijd om de Grebbeberg in de meidagen van 1940 mee en was enige tijd krijgsgevangen in Duitsland. Na de capitulatie sloot hij zich aan bij de verzetsgroep die in oktober 1944 verantwoordelijk was voor de schietpartij die leidde tot de deportatie van ruim zeshonderd mannen uit Putten. Hij verliet de groep enige tijd daarvóór, omdat hij tegen het gebruik van wapens en geweld was. Na de aanslag kreeg hij bericht dat hij zich moest melden in de *Oude Kerk* van Putten. Dat deed hij niet, want, zo zei hij later: ‘ik kan mijn gezin, de onderduikers, evacués en de boerderij met vee niet in de steek laten.’

Ook grootvader ‘van vaderskant’ vertelde bij gelegenheid over de oorlog. Vol trots verhaalde hij over zijn heldendaad. Hij had een woninginrichtingszaak in Ermelo en stuurde daar op zekere dag tijdens de bezetting een NSB’er uit de werkplaats. Dat hij matrassen en andere goederen aan de bezetters leverde, verklaarde hij met: *‘Je moest toch ook gewoon leven in die tijd?’*

Tijdens mijn middelbare schooljaren aan het einde van de jaren zeventig kwam ik in de ban van het dagelijks leven in bezet Nederland en begon met het verzamelen van politieke documentatie en voorwerpen uit die periode. Het boeide mij vooral dat veel mensen leiders met een dictatoriaal streven achternaliepen, wat zowel bij het nationaalsocialisme als bij het communisme gebeurde. Door mijn grote interesse in de Tweede Wereldoorlog richtte mijn documentatieverzameling zich op de nationaalsocialistische organisaties. Al spoedig werd ik vaste klant van de Nederlandse antiquariaten en grootafnemer van hun aanbod aan Nederlands politiek drukwerk. Zo bouwde ik een archief op met ‘foute’ uitgaven van de Nederlandse politiek in de twintigste eeuw.

Midden jaren negentig besloot ik de geschiedenis van de *Nederlandsche Nationaal-Socialistische Uitgeverij* (NENASU) te schrijven. Na maanden van onderzoeken, lezen en schrijven, zonk de moed mij in de schoenen. Het project groeide mij boven het hoofd en verdween naar de achtergrond. Dat kwam vooral doordat de politieke geschiedenis van de NSB moeilijk is te scheiden van de historie van uitgeverij NENASU en ik de balans nog niet zag. De complete historie van de NSB was destijds nog niet beschreven, waardoor ik voor mijn gevoel te veel basisinformatie over de NSB in mijn boek zou moeten opnemen en uitleggen. Nadat enkele jaren geleden de eerste twee delen verschenen van de magistrale NSB-trilogie van de historici Edwin Klijn en Robin te Slaa, besloot ik de draad weer op te pakken.

In 2007 schreef Willem Bisseling een doctoraalscriptie over NENASU: *Uitgeverij in de branding*. Dit werk geeft een samenvattend beeld van de bedrijfsvoering. Dit boek behandelt meer dan de organisatie. Ik beschrijf en bespreek de publicaties van NENASU en plaats ze in het perspectief van de politieke inhoudelijke ontwikkeling van de NSB. Ook vermeld ik de politieke en maatschappelijke reacties. De politieke inhoud van de uitgaven staat steeds centraal. NENASU is niet los te zien van de propaganda van de NSB. De publicaties van de uitgeverij – en dan met name *Volk en Vaderland* en andere periodieken – waren speerpunten in de schriftelijke propaganda van de NSB.

Historici duiken graag in archieven en halen informatie naar boven over de zaken die achter de schermen plaatsvonden. Dit boek gaat verder. Naast de beschrijving van de historie van NENASU probeer ik aan de hand van de publicaties van de uitgeverij en de openbare reacties daarop antwoord te geven op de vraag wat gewone Nederlanders konden weten van de politieke standpunten van de NSB. Daarbij heb ik mij voornamelijk gericht op de concrete politiek. De ideologie van de beweging is door Anthonius Anne de Jonge, Ronald Havenaar en Robin te Slaa en Edwin Klein al uitvoerig beschreven. Aan de vertaling van de ideologie in concrete politieke standpunten is in de literatuur veel minder aandacht besteed. Je mag verwachten dat het vage politieke programma van de NSB in de loop van de jaren dertig was ingekleurd en geconcretiseerd in de propagandapublicaties van NENASU.

Tijdens het onderzoeken en schrijven merkte ik dat het antisemitisme in de publicaties van de NSB en de reacties van de buitenwereld daarop al in de jaren dertig een steeds belangrijker thema werd. Het komt in de meeste publicaties over de NSB aan de orde, maar tot op heden niet systematisch. Om dat gat op te vullen, heb ik een beknopt kwalitatief en kwantitatief onderzoek gedaan naar de ontwikkeling van het antisemitisme van de NSB. De Jodenhaat in de officiële NSB-brochures is door diverse andere onderzoekers al beschreven. Daaraan heb ik *Volk en Vaderland* toegevoegd door het antisemitisme van de NSB uit de periode van 1933 tot de Duitse inval in cijfers weer te geven. De resultaten van die analyse staan in hoofdstuk 5.

Sinds de jaren tachtig is het beeld ontstaan dat de Nederlanders zich vooral afzijdig hielden en *grijs* waren. Naar mijn idee heeft Dick Verkijk in zijn boek *Die slappe Nederlanders – of viel het toch wel mee in 1940-1945?* die opvatting van moderne geschiedschrijvers overtuigend genuanceerd. In deze studie zal blijken dat aan de opvattingen van de NSB over democratie, rechtsbeginselen en mensenrechten, het onverbloemd antisemitisme en tijdens de bezetting de steun aan de Duitse bezettingpolitiek niets grijs was. De politiek van de NSB was gitzwart. De uitgeverij NENASU was daarbij een van de voornaamste spreekbuizen van Mussert en de top van zijn beweging.

Helaas blijven ook vragen over de uitgeverij onbeantwoord. Omdat de hoofdrolspelers niet meer leven en vanwege de beperkt aanwezige schriftelijke bronnen, zijn bepaalde motieven en keuzes niet meer te achterhalen.

Om de sfeer te schetsen van de nationaalsocialistische publicaties en de tijd waarin deze verschenen, heb ik er bewust voor gekozen de schrijvers vooral zelf aan het woord te laten. Door het gebruik van veel en lange(re) citaten wijkt de tekst af van gangbare historische boeken. Ik realiseer mij dat voor de hedendaagse lezer wellicht de snelheid uit het verhaal wordt gehaald, maar hoop dat de lezer door de historische toon van het debat de toenmalige sfeer beter ervaart. Naar mijn idee draagt dat bij aan een beter historisch begrip en perspectief.

De schriftelijke propaganda van de NSB kwam uit verschillende bronnen, ten eerste uit de officiële brochures die het NSB-*Hoofdkwartier* uitgaf. Boeken, brochures en tijdschriften van NENASU vormden een tweede belangrijke bron. Daarnaast zijn er talloze propagandabrochures uitgegeven door andere onderdelen van de NSB, zoals *De Materiaaldienst*, *De Afdeling Propaganda* en *De Afdeling Vorming*. Ook verschenen pro-NSB-publicaties bij ideologisch verwante uitgeverijen *De Amsterdamsche Keurkamer*, *Oceanus*, *De Bron*, *Der Vaderen Erfdeel*, *De Batavier*, *Hamer*, *Storm*, *De Schouw* en andere.

NENASU was strikt formeel een onafhankelijke organisatie. Als het haar uitkwam, verschool de NSB zich achter die onafhankelijkheid, maar was daarin niet consequent. Dat blijkt bijvoorbeeld uit advertenties van NENASU in het kader van verkiezingscampagnes en verwijzingen in officiële interne brochures naar uitgaves van de partij. NENASU en haar uitgaven werden bijvoorbeeld ook genoemd in het *Volk en Vaderland*-artikel *Het Fiasco der SDAP – Positie der NSB op 1 januari 1935, Feiten en Cijfers*.

Onder sub-kop *Hoe is de positie der N.S.B. op 1 Januari 1935?* stond prominent vermeld: *'De N.E.N.A.S.U. is gesticht en heeft een groot aantal brochures over het nationaal-socialisme onder ons volk verspreid. "Nieuw Nederland" is verschenen en vond terstond een flink aantal abonné's.'*¹ De band tussen de uitgeverij en de beweging werd na de Duitse inval nog sterker. De uitgeverij mocht dan een private onderneming – in de vorm van een stichting – van Mussert zijn, ze was niet los te zien van de NSB. Hoewel ik mij in dit boek hoofdzakelijk beperk tot de uitgaven van NENASU, komt ook een aantal NSB-publicaties, die niet door de uitgeverij zijn verzorgd, aan de orde.²

De titel *Zwarte propaganda* verwijst niet naar de gangbare betekenis van het begrip – *'zwarte propaganda is valse informatie die lijkt van een bepaalde bron afkomstig te zijn maar in feite van een andere partij afkomstig is'*, Wikipedia –

maar naar de 'kleur' van de NSB-uniformen en de negatieve toon in de publicaties die NENASU uitgaf.

Voor het lezen van de gebruikte citaten is het van belang dat, mits de betekenis van de passage daardoor niet veranderde, incidenteel een werkwoord is verplaatst als dat de leesbaarheid van een doorlopende tekst verbeterde. In de citaten zijn ook enkele taalcorrecties toegepast, al is dat niet systematisch gedaan.

De naam van de uitgeverij werd op verschillende manieren geschreven. In de eerste tijd met punten tussen de hoofdletters, N.E.N.A.S.U., later aan elkaar met hoofdletters: NENASU. Andere varianten zijn er ook. Ik heb gekozen voor de tweede variant. Alleen in citaten handhaaf ik de daarin gebruikte schrijfwijze. Namen van organisaties staan cursief. Dat geldt niet voor de afkortingen zoals bijvoorbeeld NENASU, NVV, SS en van de namen van politieke partijen enz.

Om de uitgave niet onnodig prijzig te maken, is er voor gekozen om geen illustraties in het boek op te nemen. Hiervoor verwijs ik u graag naar www.makaske.nl/nenasu. Op die pagina's vindt u ook correcties, aanvullingen en reacties.

Rest mij iedereen te bedanken die mij heeft geholpen bij de totstandkoming van deze publicatie. Met name de medewerkers van het RIOD/NIOD en de archivaris van de dossiers van de *Bijzondere Rechtspleging* op de zolder in Rijswijk. Daarnaast droegen Hugo van Bergen, Willem Bisseling, Gerard Groeneveld, Edwin Klein, Klaas Kornaat, Kevin Prenger, Robin te Slaa, Manon Wilbrink en Gaston Vrolings bij aan dit boek.

George Kettmann, redacteur van *Volk en Vaderland*, beschouwde uitgaven met taalfouten als '*producten van tuchtloze geest*'.³ Mijn partner Tanja Rigter en haar broer Gerard Rigter hebben de tuchtloosheid van mijn geest ruimschoots aangetoond. Ook Rob Pijpers heeft de moeite genomen om de tekst van correcties te voorzien. Dankzij hun commentaar, tips en/of correcties is de tekst veel beter leesbaar geworden.

Hoofdstuk 1

In de toekomst zal ik met teekenpotlood en pen mijn brood trachten te verdienen.¹

Enkele weken na de bevrijding in 1945 werd de brandkast van Anton Mussert opgegraven in een tuin achter het huis van zijn achter nichtje, met wie hij in de loop van de bezettingstijd een buitenechtelijke relatie kreeg. *'In den tuin van een nichtje van Mussert vond de Bussumsche B.S. de brandkast van "den leider." De schatgravers haalden als buit te voorschijn een aantal aandelen in de N.V. "Het Utrechtsche Dagblad" ter waarde van pl.m. f 50.000 en een 20.000 gulden aan bankpapier. Als dit de eenige "safe" van Toontje was dan had hij voor zichzelf niet zoo erg veel gereserveerd'*,² aldus de cynische journalist. Behalve de aandelen en het geld, bevond zich een gouden potlood met inscriptie in de safe. Dit was samen met een niet aangetroffen gouden pen in april 1934 door Amsterdamse NSB-jongeren aangeboden aan hun leider. De in de pers als teleurstellend omschreven 'schat' was het symbolische restant van Musserts propagandamachine en zijn financiële zwendel in de oorlog met de door hem opgerichte *Nederlandsche Nationaal-Socialistische Uitgeverij (NENASU)*.

De geschiedenis van NENASU begint al enkele jaren vóór haar stichting met de oprichtingsvergadering van de *Nationaal-Socialistische Beweging*. Onder leiding van ingenieur Anton Adriaan Mussert startte op 14 december 1931 de opmars van de grootste rechtsextremistische beweging uit de jaren dertig. Mussert had als jonge hoofdingenieur van de *Provinciale Waterstaat van Utrecht* enkele belangrijke waterstaatkundige werken verricht. Ook was hij eind jaren twintig als secretaris van het door hem opgerichte *Nationaal Comité van Actie tot Wijziging van het Verdrag met België* de motor van het verzet tegen een overeenkomst met België over de Schelde. Daarmee boekte hij succes door het verdrag in de Eerste Kamer te laten verwerpen. Aanvankelijk was Mussert lid van de conservatieve *Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond'* en eind jaren twintig trad hij toe tot de autoritair rechtse *Nationale Unie*.

Hoewel hij nog geen algemeen bekende Nederlander was, genoot hij onder politiek geïnteresseerden een zeker aanzien. Mussert was getrouwd met zijn achttien jaar oudere tante Rie Witlam en kreeg tijdens de bezettingstijd een relatie met zijn bijna dertig jaar jongere achternicht Marietje Mijnlieff. Zij beschreef hem na de oorlog als *'zo'n verschrikkelijke chauvinist'* dat ze er *'een punthoofd van kreeg'*. Hij was vooral anticommunistisch en nationalistisch en *'was een echte technet'*. Wat ook opvalt is, dat ze hem *'onvoorstelbaar naïef'* vond. Fysiek was hij klein en gezet: *'Ik moest hem altijd "afdraven", zei hij dan'*, zo verklaarde zij in een interview.³

De politieke basis van NSB was een vaag politiek programma, bestaande uit een twintigtal algemeen geformuleerde punten die Mussert voor een deel kopieerde en bewerkte uit de Duitse brochure *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken* van de Duitse nazi Gottfried Feder.⁴

De tekst van de officiële brochure *Het Programma met toelichting* was bovendien weinig wervend. Notoire extremisten vonden het programma – zonder antisemitische paragraaf – te gematigd, terwijl er voor de minder radicale kiezers ook weinig aansprekende thema's instonden.

Hoewel Mussert de voor het nationaalsocialisme typerende rassenparagrafen niet overnam en hij de NSB grondvestte op een meer fascistische dan nazistische ideologie, koos hij voor de naam: *Nationaal-Socialistische Beweging*. In een publicatie uit 1935 wordt uitgelegd waarom: *'De naam Nationaal-Socialisme is gekozen boven den naam Fascisme, omdat deze naam het duidelijkste weergeeft wat wij willen bereiken, n.l. een Volksgemeenschap (nationaal en sociaal). Dat deze naam overeenkomst heeft met den Duitschen, kan men ons niet kwalijk nemen, de Duitse en Hollandsche taal hebben vele woorden gemeen.'*⁵

De door de NSB gewenste staatsrechtelijke hervorming bestond uit het vervangen van het democratische kiesstelsel door de *'organisatie van de natie in corporatiën.'*⁶ De NSB wilde een *'krachtig, in dienst van het algemeen staand, Staatsgezag, onafhankelijk van geldmagnaten, kerkelijke overheden en volksgunst.'*⁷

Mussert was als Delfts ingenieur niet geschoold in politieke theorieën en was daarin ook niet geïnteresseerd. Hij was vooral een pragmatisch politicus. Een vooraanstaand NSB'er bood zijn leider in 1937 een bij NENASU verschenen boek aan met een opdracht die sterk van toepassing was op het politieke denken van Mussert: *'De daad gaat boven de gedachte'*.⁸ Typerend voor zijn houding was wellicht dat hij binnen het *Hoofdkwartier* van de NSB gekscherend voor al zijn medewerkers *'zonder knobbel voor praktisch werk'* de verzamelnaam *'schriftgeleerden'* gebruikte. Daarmee doelend op de theoretisch georiënteerde kaderleden en de redacteurs van *Volk en Vaderland*.⁹

Na het programma en de toelichting verscheen officiële brochure 3, getiteld: *Nationaal-Socialistische (Fascistische) Staatsleer*. Deze was niet door Mussert zelf geschreven, maar door mr. Samuel Adrianus van Lunteren, privatdocent in de algemene rechtsleer aan de Utrechtse universiteit. Hij ontvouwde een theoretische, op hegeliaanse leest geschoeide staatsinrichting. Deze meer Italiaans fascistisch dan Duits nationaalsocialistisch georiënteerde staatsleer leidde binnen en buiten de beweging tot kritiek en was voor veel leden amper of niet te begrijpen en¹⁰ als propagandamiddel dan ook ongeschikt.

Toegankelijker was het *Leidend Beginsel* van de NSB: *‘Voor het zedelijk en lichamelijk welzijn van een volk is noodig een krachtig Staatsbestuur, zelfrespect van de natie, tucht, orde, solidariteit van alle bevolkingsklassen en het voorgaan van het algemeen (nationaal) belang boven het groepsbelang en van het groepsbelang boven het persoonlijk belang.’*¹¹

Een voormalige vertrouweling van Mussert schreef in 1935 over de politieke lijn van de leider in de eerste jaren van de beweging: *‘Bewust sprak hij regelmatig gemengd over Nationaal Socialisme en Fascisme. Met moeilijke, diepgaande vraagstukken, waarover aan hem positieve oplossingen werden gevraagd, wist hij geen raad; het zou alles later komen.’*¹²

Schrijver, antirevolutionair T.J. Naudin ten Cate, oordeelde hard over de politieke vaagheid: *‘Uitdrukkelijk wordt medegedeeld, dat het niet de bedoeling is van bovengenoemde boekjes (officiële brochures 1-2 en 3 HM) om definitieve, concrete doelstellingen te verkondigen [...], zoodat wij maar lijdzaam moeten afwachten wat de politieke pot van Mussert in de toekomst zal schaften! Deze restrictie betreft, nota bene, niet meer of minder dan een schema van het nieuwe regeeringsstelsel. Doel en systeem zoo vaag en schemerig te houden, is m.i. niet verantwoord.’*¹³

Mussert richtte zich vooral op de conservatief denkende Nederlanders. NSB'ers hadden een hang naar het verleden en zetten zich af tegen de gevolgen van het liberale vooruitgangdenken. Nadat hij constateerde dat er ter gelegenheid van een SDAP-bijeenkomst in de stad socialistische strijdliederen op het carillon van de Domtoren in Utrecht waren gespeeld, verwoordde hij zijn voorkeur in een toespraak op 4 november 1935 als volgt: *‘De Dom te Utrecht is een overblijfsel uit de als duister gesmade Middeleeuwen, waarheen wij, nationaal-socialisten, in velerlei opzicht zouden willen terugkeeren. Men vergelijk de Domtoren als voorbeeld van schoone architectuur tegenover de afschuwelijke bouwsels, die het liberalisme van den tegenwoordigen tijd heeft voortgebracht. In velerlei opzicht verkeeren wij thans in een staat, die ten achter is bij de cultuur der Middeleeuwen. Wij zijn er trotsch op als iets van den geest der Middeleeuwen bij ons kan terugkeeren.’*¹⁴ Zoals we nog zullen zien wees De NSB het verlichtingsdenken en de individuele mensenrechten af. De mens was ondergeschikt aan de staat.

Uit het *Lidmaatschapsboekje* blijkt dat aansluiting bij de beweging niet vrijblijvend was. *‘Indien Gij vermeent, dat men tot de N.S.B. toetreedt, zooals men lid wordt van een kiesvereniging, of van een vereniging tot lichamelijke of geestelijke ontspanning, bewijs dan aan U zelf en aan de N.S.B. de weldaad om “het eerst nog maar eens aan te zien”. Immers, het toetreden tot de N.S.B. beteekent, dat Gij Uw geheele persoonlijkheid gaat inzetten voor de verwezenlijking van een ideaal, waarmede weliswaar ten leste ook Uw eigen belangen worden gebaat, doch bij*

*welk streven deze belangen noch doel, noch middel zijn, omdat Gij ze hebt achter te stellen bij de belangen van de geheele Nederlandsche volksgemeenschap, en zoo noodig ze daaraan hebt te offeren.'*¹⁵

Onder het kopje *Algemeene plicht* werd dit verder uitgewerkt: *'Wie lid der N.S.B. wordt, wordt strijder in onze Beweging voor de hernieuwing van het Nederlandsche volk. Hij aanvaardt daarmede den grooten plicht, langs wettelijken weg en goed gedisciplineerd, naar zijn beste weten alles te doen wat in zijn vermogen is, om dit grootsche doel te bereiken. Dit geschiedt in eerste instantie, door den groei en bloei der N.S.B. op volstrekt waardige wijze te bevorderen. Het is daartoe niet voldoende, contributie te betalen en ledenvergaderingen te bezoeken, maar bovendien wordt verlangd, dat ieder naar de mate van zijn (haar) omstandigheden en vermogens, zijn (haar) beschikbare tijd en werkkraft aan de Beweging geeft. [...] Nationaal-Socialist zijn beteekent: Strijden! Dienen! Offers brengen! Voorbeeld geven!'*¹⁶

In een later gebruikte editie van het lidmaatschapsboekje was ook een paragraaf *Rechten* opgenomen. Als een lid aan zijn contributieverplichting had voldaan, kreeg hij/zij de volgende rechten: *'Zijn (haar) voornaamste recht is, dat hij (zij) mede mag werken aan den opbouw der Beweging op die wijze en op die plaats, welke het meest geschikt zijn om zijn (haar) gaven in dienst der Beweging tot haar volle recht te doen komen, leder lid heeft het recht een beroep te doen op de eerstvolgende hoogere instantie, indien hij (zij) meent in het belang der Beweging bezwaren te moeten indienen, of in geval van onrechtvaardige of onrechtmatige bejegening.*

*Voorts heeft hij (zij) het recht, in het belang van de Beweging voorstellen in te dienen of klachten over anderen voor te brengen. Behoudens in bijzondere gevallen, zal daarbij de hiërarchieke weg gevolgd dienen te worden. Het dragen van het zwarte hemd en van het insigne der N.S.B. is het eererecht, toegekend aan die leden, die in het volle bezit van hun lidmaatschapsrechten zijn.'*¹⁷

Dat de rechten van de leden uitsluitend waren gericht op het belang van de NSB, stond in alle edities van het lidmaatschapsboekje: *'Geen lid vergete, dat het grootsche doel van het Nationaal-Socialisme slechts dan zal kunnen worden bereikt, als men bereid is het eigen "Ik" bij de gemeenschap achter te stellen, in overeenstemming met het leidend beginsel.'*¹⁸

Elk lid moest in een besloten vergadering een gelofte afleggen: *'Ik geloof in het leidend beginsel der Nationaal-Socialistische Beweging; ik ben bereid naar mijn beste krachten mede te werken aan den opbouw van den nieuwen Staat; ik beloof trouw en gehoorzaamheid aan de Leiding. Indien mijn inzicht mij daartoe te eeniger tijd mocht nopen, zal ik mij op volkomen waardige wijze uit de Beweging te-*

rugtrekken, nauwlettend zorgdragend, haar daardoor zoo weinig mogelijk te schaden.' Pas hierna ontving de nieuwkomer de lidmaatschapskaart.¹⁹

Leden waren verplicht op *'fiere en waardige wijze'* de groet te brengen *'waar en wanneer deze groet voor een goed Nationaal-Socialist gewenscht en van pas'* was. Het was wel opletten, want er moest *'nauwlettend tegen worden gewaakt, daarbij aan medekameraden schade te berokkenen door dit te doen op plaatsen en tijdstippen, die er niet voor geschikt zijn'*.²⁰

In november 1932 richtte Mussert de *Weer-Afdeeling* (WA) op, waarmee de zwarte uniformen op straat verschenen. De zwarte kameraden maakten de beweging zichtbaar en brachten de gemoederen binnen de samenleving in beroering. Enerzijds leidde het tot kritiek, maar anderzijds hadden de WA'ers onder bepaalde delen van de bevolking ook een wervende kracht.

Volk en Vaderland

Speerpunt van de NSB-propaganda was vooral de weekkrant *Volk en Vaderland*. Het eerste nummer werd gepresenteerd in Utrecht tijdens de eerste landelijke bijeenkomst op 7 januari 1933. Het socialistische dagblad *Het Volk* besprak het nieuwe weekblad en was kritisch: *'Het wordt geredigeerd door zekeren heer George Kettmann Jr., maar als deze het intellect in het Nederlandsche fascisme moet brengen, ziet het er daarmee al heel droevig uit. Het blaadje wijkt niet af van de grove scheldtaal, waarmee alle fascistische persproducten ten ontzient gevuld zijn. [...] Men vindt er één walgelijk demagogischen uitroep: "Goddank worden wij niet voor onze actie betaald", en tegelijk de hoop uitgesproken, dat het weekblaadje nog eens een groot dagblad zal worden, waarvan elk kind begrijpt dat het, evenals een groote beweging in plaats van een armzalig kuddeke, zonder gesalarieerde krachten het niet stellen kan.'*²¹

De socialistische schrijver had gelijk, maar kon niet bevroeden dat zijn eigen krant een aantal jaren later in handen zou vallen van een van de meest rabiante Nederlandse nationaalsocialisten en dat Mussert poogde de socialistische uitgeverij van de krant over te nemen. Zover was het echter nog niet. De NSB had nog een lange, moeizame weg te gaan en *Het Volk* zou nog menige aanvaring met Mussert en zijn beweging krijgen.

Ondanks de kritiek van politieke tegenstanders, bleek de toevallige timing van het verschijnen van *Volk en Vaderland* perfect. Een paar weken na het verschijnen van het eerste nummer nam Adolf Hitler op 30 januari 1933 de macht over in Duitsland. Het charisma van de Duitse Führer en de presentatie van zijn partij sprak ook bij veel Nederlanders tot de verbeelding. De NSB wist daarvan te profiteren en kreeg de wind in de zeilen. De oplage van *Volk en Vaderland* steeg mee.

Intern ging het allemaal niet eenvoudig. De al genoemde eerste hoofdredacteur George Kettmann jr. schreef na de oorlog over de beginperiode van de weekkrant: *'In augustus 1932 sprak ik voor het eerst in een hol huis aan de Oude Gracht te Utrecht "de heer Mussert", die met zijn secretaris Van Geelkerken mijn vrouw en mij beminlijk ontving. Het verraste hem dat ik er niet tegenop zag, een weekblad van 4 blz. te redigeren en desnoods alleen te vullen. De NSB moest in elk geval een blad hebben als propaganda-orgaan, zodra ze in het openbaar optrad. Ten slotte kregen mijn vrouw en ik opdracht, het blad "geheel voor te bereiden", zowel druktechnisch als administratief. Wij werden allebei ingeschreven als lid – mijn nr. was 301, maar vermoedelijk had de registratie niet geheel openhartig van nr. 1 doorgeteld. "Volk en Vaderland" werd in elkaar gezet (met telefoon, post- en gemeente-giro enz., alles gescheiden van onze uitgeverij²²) en toen ik in Utrecht onze eerste proeven kwam voorleggen, trok Mussert de zaak aan zich! Hij zag hoe alles was gedaan en begon naar dat model opnieuw, ditmaal in Utrecht en ook met een andere drukkerij, nl. die van het Utrechts Dagblad.*

Als uitgevers hadden we er dus niet meer mee te maken. [...] Wat me zelf betreft, ik bleef redacteur op een vergoeding van f 50 p mnd. Alle onkosten verder voor mij – o.a. de f 27 voor een trajectkaart Amsterdam-Utrecht (op kaartjes kwam het duurder uit). Behalve de twee dagen per week, waarop ik in Utrecht werd verwacht, ontbood Mussert me nog voor spoedzaken of avondbesprekingen, waarbij de 'pers' aanwezig moest zijn. In Januari 1933 verscheen de krant. Weliswaar stond mijn naam in de kop, maar achter de schermen, ongenoemd, bevond zich een redactie-raad.

Deze kwam eenmaal per week 's avonds bijeen ten huize van zijn voorzitter Dr Van Lunteren.²³ Later toen het blad min of meer werd erkend, trad deze op als hoofdredacteur, met Mr H. Reydon en mij als redacteurs. Met die redactie-raad heb ik nooit enige wrijving gehad. Er was controle, maar praktisch is er nimmer ingegrepen op hetgeen ik ter tafel bracht. Vooral de oude nobele AR-figuur Van der Voort v. Zijp (uit De Bilt) nam het altijd voor mij op. Aan deze bijeenkomsten in de grote repetitorskamer van Van Lunteren heb ik dan ook de beste herinneringen.

In latere jaren, wanneer wij 's avonds overwerkten, hetgeen vaak voorkwam, omdat met een paar krachten veel werk moest worden verzet, nodigde Van Lunteren me aan zijn tafel. Hij kende mijn benarde omstandigheden, al kwamen die nooit ter sprake, en hij is als vriend van Mussert – ik was dat nièt – mijn voorspraak geweest, opdat mijn werk beter zou worden beloond.

Al spoedig bracht de schilder M. Meuldijk ons elke week een politieke prent. Daar deze op Woensdag al gereed moest zijn – feitelijk vóór de wende der week – wachtte hij met tekenen zo lang mogelijk; het dwong hem tot de treinreis Zwolle-Utrecht en terug. Op de f 10 honorarium per tekening was deze 'schade' van een retourkaartje niet te vermijden. Ik vermeld dit om te doen zien, hoe groot het idealisme onder ons was; gemopperd werd daarover nooit. Wij wisten, hoe vele leden

netzo tijd en geld offerden, schaden leden aan "terreur", Zaterdags in regen en wind met onze krant op post stonden enz.

[...]

Hadden we toen geweten, dat Mussert zich – ook al omwille van zijn vrouw, die een hoofdgenieur met emolumenten en pensioen had gehuwd – contractueel door de NSB liet schadeloosstellen voor het opgeven van zijn ambtelijke loopbaan, wij zouden... neen, we zouden nièt! Want wij waren er eenvoudig de mensen niet naar om alles te beknibbelen en na te rekenen: wij leefden ondanks alles, met een zekere bravoure en of Mussert in een Hudson reed, deerde ons niet.’²⁴

Kettmann werd al na enkele maanden door Mussert bedankt voor zijn diensten als hoofdredacteur: *‘Het belangrijkste wapen, waarover onze beweging beschikt in haar strijd voor de opheffing der Natie uit haar verval, is ons weekblad. Elke week wordt door duizenden leden en belangstellenden, hiernaar uitgezien. De goede verzorging van ons orgaan is van het grootste belang; de redacteur bekleedt dan ook een van de meest belangrijke functies in de beweging. Ieder onzer, die eenig begrip ervan heeft, welk een zorg en moeite vereischt worden om met een te kleine staf van medewerkers en veel te geringe finantieele middelen, het blad te brengen op het peil waarop het staat, zal dan ook met groote erkentelijkheid opzien naar den man, die in den aanvang van dit jaar de verantwoordelijkheid voor de redactie van het blad op zich heeft genomen, ons medelid George Kettmann Jr. Hij heeft zich voor onze beweging verdienstelijk gemaakt.’²⁵*

In hetzelfde artikel maakte Mussert bekend dat hij de eerdergenoemde academicus Van Lunteren per 1 mei 1933 benoemde tot hoofdredacteur. Het was geen paleisrevolutie. Kettmann bleef tot in 1941 in de redactie. De derde redacteur van het eerste uur was mr. Hermanus (Herman) Reydon. Deze jurist behoorde tot de eerste leden en werd op 1 februari 1933 benoemd tot leider van de *Kring Amsterdam*. Vaste illustrator van diverse NSB-uitgaven was Maarten Meuldijk, een kunstenaar uit Zwolle, die volgens Kettmann – een van zijn beste vrienden – *‘door allerlei omstandigheden’* in de politiek was beland hoewel hij er *‘au fond zo’n grote hekel aan had.’²⁶* Hij was verantwoordelijk voor bijna alle spotprenten en advertentietekeningen voor het *Strijd- en Verkiezingsfonds*. Zijn tekeningen werden steeds radicaler en brachten hem in 1938 voor de rechter wegens antisemitisme. Daarvan was in de eerste jaren nog amper sprake.

Volk en Vaderland als ledenblad

Voor de leden was de weekkrant de verbinding met de landelijke beweging. De krant was meer dan de hoofdartikelen van Mussert en de ‘dienstmededelingen’ van zijn beweging. Zeker in de vooroorlogse periode fungeerde de krant ook als landelijk verenigingsblad en stak het de NSB’ers, die met regelmaat getrakteerd werden op smalende opmerkingen van politieke opponenten, een hart onder de riem. Volgens een redacteur putten de beschimpte zwarte kameraden *‘het*

geloof en de kracht om weer voort te gaan' uit hun weekkrant: 'Wij lezen een hoofdartikel van onzen Leider, wij zien hoevelen voor ons en met ons strijden. Wij zien de lange lijsten der aangekondigde vergaderingen en wij beseffen welk een kracht en welk een geestdrift uitgaan van onze N.S.B. Dat geeft ons den moed en schenkt ons het geloof en het vertrouwen, zonder welke wij niet kunnen overwinnen. En overwinnen zullen wij!' ²⁷

In de rubriek *Nieuws uit Kringen en Groepen* konden de lokale afdelingen verslag doen van hun activiteiten om zo anderen te inspireren. Iedere week leverde dit een paginavullend overzicht op met berichten als: *'22 Febr. Besloten vergadering met genoodigden onder leiding van den Leider van den Kring Amersfoort. Hes hield een zeer goede rede over Geven en Dienen in de N.S.B.'* ²⁸

Een ander voorbeeld, van een groep uit Utrecht: *'Op de 3 dezer gehouden vergadering van groep 7 deelde kameraad, Jumoulet o.m. mede, dat een voetbalteam gevormd zal worden, terwijl er plannen bestaan tot oprichting eener fanfare.'* ²⁹

De krant informeerde leden over de meest uiteenlopende zaken. Zo stond er op 6 juni 1933 een *Ernstige Waarschuwing* in van de Kringleider van Groningen tegen elk contact met het geroyeerde lid D. Bos. Om er zeker van te zijn dat de kameraden de man zouden herkennen, werd een expliciet signalement toegevoegd: *'Bijzondere kenteekenen: defect rechteroog, groote uitstaande ooren.'* ³⁰

Ook werden zij in *Volk en Vaderland* geattendeerd op in omloop zijnde producten van 'valse' makelij: *'Een firma die op geenerlei wijze met de N.S.B. in contact staat, brengt een metalen sigarettenkoker in den handel, waarop het N.S.B.-insigne voorkomt. De Nationaal-Socialistische Beweging heeft daarvoor geen toestemming gegeven en waarschuwt nadrukkelijk tegen den aankoop van deze sigarettenkokers.'* ³¹

Waarom aanschaf van deze sigarettenkoker werd afgeraden werd niet toegelicht, maar laat zich raden. Zilveren theelepeltjes met het NSB-logo die de kas spekten, waren wel toegestaan. De weekkrant berichtte hierover in een verslag over een vergadering in Diemen, waar de aanwezigen in contact werden gebracht met de lepelmakers: *'Het is een zeer aardig artikel voor propaganda en tevens bevordert men door aanschaffing een goed doel, daar een gedeelte der opbrengst in het kameraadschapsfonds wordt gestort.'* ³²

Via de rubriek *Kameraadjes* konden NSB'ers een baan zoeken. Sommige advertenties maakten duidelijk welke maatschappelijke problemen NSB'ers door hun lidmaatschap ondervonden. Zo vroeg de Onderkringleider van Leiden een baan *'voor een kameraad, die door zijn lidmaatschap der N.S.B. plotseling uit zijn werk gestooten is.'* ³³

En niet alleen in het vaderland raakten partijgenoten door hun overtuiging werkloos: in Indië zocht een 29-jarige *'geboycotte N.S.B.-er plaatsing als plantage-opzichter of als magazijnmedewerker'*.³⁴ NSB-bedrijven gebruikten de rubriek om arbeidskrachten te werven. Een boer uit de Schermer zocht een meisje voor huishoudelijke werkzaamheden: *'Liefst een die tevens wil melken, of genegen is dit te leeren.'*³⁵ Soms werd speciaal gevraagd om partijgenoten. Bijvoorbeeld een koffie- en theehandel zocht *'agenten (N.S.B-ers) in elke plaats'*.³⁶

De annonces belichtten ook alledaagse zaken en problemen. Zo bracht de advertentierubriek mogelijk uitkomst voor kameraden met wintervoeten. Het onheil kon worden afgewend *'door tijdig kundig advies in te winnen bij Mevr. A. Rietdijk.'*³⁷ Voor een 18-jarige scholier werd in Amsterdam *'inwoning gezocht. Bedoeld wordt gezellig, beschaafd milieu'*, maar uiteraard *'met krachtige leiding.'*³⁸

Een frequent terugkerend onderwerp was de fondswerving voor de beweging. Elke week spoorden grote, geïllustreerde advertenties de leden aan geld te storten. In berichten over activiteiten van kringen en groepen kwam de geldinzameling steevast aan de orde. Bijvoorbeeld voor het *Kameraadschapsfonds*: *'Nadat Stootman ons eenige vroolijke oogenblikken had bezorgd door een demonstratie van zijn goochelkunst, welke moest dienen als inleiding tot een collecte voor genoemd fonds, en een Amerikaansche verloting van voorwerpen geschonken door de Familie van Leersum, werd de geslaagde avond op de gebruikelijke wijze gesloten.'*³⁹

Strijd- en Verkiezingsfonds

Het belangrijkste NSB-fonds was het *Strijd- en Verkiezingsfonds*. De grote advertenties hadden pakkende tekeningen van Maarten Meuldijk en creatieve teksten als *'De beste medicijn... tegen véél gepraat en weinig daad... is gireeren kameraad!'*⁴⁰ Er werd veel aandacht besteed aan de advertenties voor dit fonds. Bijna iedere week was de advertentie voorzien van een nieuwe tekening met bijbehorende tekst. De tekeningen en spotprenten van Meuldijk waren populair. In een artikel attendeerde Willem Gerrit Nieuwenkamp, de leider van het fonds, de lezers op de wekelijkse financiële verantwoording in de krant: *'Kameraden en alle lezers van "Volk en Vaderland"! Leest gij de wekelijksche verantwoording van het Strijd- en Verkiezingsfonds? Leest deze verantwoording, zoo U zulks niet deed! Ook dan, wanneer gij in de afgelopen week niet jarig waart en U toevallig ook geen anonieme gift geschonken hebt. Deze rubriek zal u doen zien hoe iedere week opnieuw eenige honderden onbekenden en stille werkers hun offer brengen en zodoende steun verleen en aan onzen strijd. Ook dat geeft moed.'*⁴¹

Hoe betrouwbaar die verantwoording was, valt niet na te gaan. Toch geeft de wekelijkse rubriek een mooi beeld van de (door de beweging gewenste) motieven om bij te dragen aan de NSB-kas. Het overzicht was onderverdeeld in een

aantal paragrafen, waarvan *Verjaardagen* een belangrijke was. Op deze heuglijke dagen werd van de kameraden verwacht dat ze een extra donatie deden aan de NSB. De suggestie van de leiding was één cent per levensjaar. Voor deze giften waren speciale NSB-spaarpotjes gemaakt. De opbrengsten stonden in de weekkrant vermeld: *'H.M.H. te A., omdat ik vandaag 32 jaar werd f 0,32'*.⁴² Andere leden waren royaler: *'3e verjaardag van kleine Zus f 0.30'*.⁴³ Of wat te denken van een poëtisch aangeklede gift van maar liefst 12,50 gulden in december 1936 ter gelegenheid van de verjaardag van de beweging: *'Voor ieder jaar een riks. Al is het meer dan niks. Ik hoop het te beleven. Eens meer te kunnen geven.'*⁴⁴

Giften tijdens het colporteren, de verkoop van NSB-drukwerk op straat, waren een andere belangrijke bron van inkomsten. *'Van criticus: Het oplevings sprookje viel tegen, ik laat mij niet langer bedriegen, doch strijd nu met Mussert, die de waarheid zag, ons allen ten zegen f 0.25'*⁴⁵ De NSB profiteerde zelfs van de socialistische VARA, want in Bilthoven ontving een straatverkoper *'één gulden, uit protest tegen de ordinaire stem van den Vara-omroeper'*.⁴⁶

Onder het kopje *Diversen* stonden verantwoordingen zoals deze van J. J. te R.: *'Van wat ik aan de dem.lib. staat verdiende, krijgt het S en V voorzeker het tiende f 8,-'*⁴⁷ Een schenking van 1,20 gulden werd verantwoord als: *'Verdiend in het Huis van Bewaring.'*⁴⁸ Elke week trakteerde *Volk en Vaderland* haar lezers op dit soort mededelingen.

Tussen de advertenties en artikelen ontstonden soms loze ruimtes waar kleine mededelingen stonden. Zo was de NSB gekant tegen warenhuizen en liet dat op een advertentiepagina blijken door teksten te plaatsen als: *'De nood van den middenstand is niet op te lossen door theoriëen. Stel een daad. Koopt alleen bij middenstanders.'*⁴⁹ De kritische lezer zou in de spelfout van het woord *theoriëen* bevestiging kunnen zien dat theorieën niet de sterkste zijde waren van de Nederlandse nationaalsocialisten. Hoe dan ook, de boodschap sloeg aan, want ook de adverterende middenstanders benadrukten in advertenties hun afkeer van het grootwinkelbedrijf. Een Amsterdamse *Pharmaceutische Drogisterij en Fotohandel* prees zichzelf aan met de tekst: *'Wanneer u met Kerstfeest een flesch Eau de Cologne of een fototoestel wilt cadeau geven koopt u dan aan bovenstaand adres en niet in warenhuizen.'*⁵⁰

Sommige bedrijven meenden NSB-klanten te kunnen werven met antisemitische advertenties. Wat te denken van deze boodschap uit 1936 van Maison Miersemann: *'Mr. Cats verbood mij telefonisch nog langer in "VoVa" te adverteeren. Mijn antwoord hierop is: Maak Uw vrouw gelukkig en geef haar met Kerstmis een mooie bontjas, pellerine of taschmof. Ook kunt ge haar oude jas laten moder-*

niseeren. N.B. De Joden hebben in Amsterdam al veel maar nog niet alles te vertellen!’⁵¹

De advertenties in *Volk en Vaderland* openbaarden soms verrassende relaties. Terwijl de NSB-leiding op dat moment bleef ontkennen dat er banden waren met de Duitse nazi's, wist de partij van Hitler de weekkrant al te vinden. In april 1934 plaatste de NSDAP een advertentie, waarmee werd gezocht naar een 'kantoorlokaal in Amsterdam per 1 Mei met 5 of 6 ruime kamers waarvan 2 en suite, of heerenhuis.' Huiseigenaren konden reageren door een brief met prijsopgave te sturen naar de postbus van NENASU.⁵²

De weekkrant van de NSB was uiteraard ook het instrument bij uitstek om potentiële leden te benaderen en dat werd professioneel aangepakt. De propaganda richtte zich daarbij niet alleen op mogelijke leden, maar ook op de verkopers van het blad. In de editie van 6 januari 1934 werd bekendgemaakt: 'Voor de wederverkopers van "Volk en Vaderland" hebben wij een smaakvolle affiche doen ontwerpen.' Door de afwerking in 5 kleuren is het een sieraad voor Uw raam of etalage.' De poster was niet gratis, maar 'de prijs kan geen beletsel zijn, want deze is zeer laag gehouden n.l. slechts 10 cent per exemplaar'. Voor dit bedrag kreeg de krantenhandelaar een affiche van 23 bij 30 centimeter, met onder het NSB-logo de boodschap: 'Volk en Vaderland hier verkrijgbaar.'⁵³

De propaganda werkte. Van begin 1933 tot eind 1935 groeide de beweging hard: tot begin 1933 naar ongeveer 1.000 leden, een jaar later in januari 1934 naar 22.000 en in april 1935, aan de vooravond van de verkiezingen voor de Provinciale Staten, naar ruim 36.000.⁵⁴ Het aantal abonnees op *Volk en Vaderland* groeide minder snel, maar wel gestaag. De eerste nummers hadden een oplage van 5.000.⁵⁵ Eind juli 1933 steeg dat naar bijna 6.000. Een half jaar later waren er ruim 14.000 abonnees en begin 1935 was dat gestegen naar ruim 23.000.⁵⁶ Voor de weekkrant was vooral de losse verkoop van groot belang. De oplagecijfers liggen dan ook beduidend hoger dan het aantal abonnementen. Voor de verkiezingen van 1935 is zelfs een speciaal nummer in een oplage van 800.000 verschenen.⁵⁷ Normaal waren oplages van meer dan 50.000 in de jaren dertig tot boven de 200.000 in de bezettingstijd. In de beginperiode werd het blad ook steeds dikker. De eerste nummers hadden vier pagina's, dat werden al snel acht tot twaalf pagina's per nummer.

Evenredig met de groei, nam ook de weerstand tegen Mussert en zijn aanhang toe. Het op Duitse leest geschoeide optreden van de NSB'ers, het paraderen in zwarte uniformen, het tromgeroffel en trompetgeschal, het zwaaien met vlaggen en collectief scanderen met de groet *Hou Zee!* riepen bij velen afkeer op. Dagblad *Het Handelsblad* verwoordde de weerstand aldus: 'En is het toeval dat

*in dit leidend beginsel zooals het orgaan "Volk en Vaderland" dit propageert, het begrip vrijheid niet voorkomt? En is dat in overeenstemming met onzen volksaard? Wij zullen de laatsten zijn om te ontkennen dat ons volk, wat tucht, orde en solidariteit aangaat, nog veel, zeer veel, te leeren heeft. Maar wij betwijfelen of ineen volk met een zoo diep gewortelden en historischen vrijheidszin als het onze de uitheemsche opvoedingsmethode, die daar ineen heel andere volksmentaliteit wortelt ooit succes zal kunnen hebben. [...] [H]et is niet genoeg om voor dit doel een politieken ruiker samen te stellen uit wat andere partijen reeds lang in haar doelstellingen hebben opgenomen, en het geheel te overgieten met een parfum van buitenlandsch fabricaat.'*⁵⁸

Het ambtenarenverbod

Behalve waarschuwen tegen Musserts doel en streven, konden politieke tegenstanders en maatschappelijke groeperingen als vakorganisaties weinig doen. Ingrijpen konden zij niet, maar de regering kon dat wel en deed dat ook. Het tweede kabinet-Colijn nam een aantal maatregelen. Zo mochten Nederlandse militairen vanaf 30 januari 1933 niet langer actief zijn in de *Weer-Afdeeling* (WA), de geüniformeerde ordedienst van de NSB. In september 1933 werd ook het op straat dragen van politieke uniformen en insignes verboden. Toen eind van dat jaar duidelijk werd dat het ledenaantal van de NSB groeide, ging de regering nog een stap verder door ambtenaren te verbieden lid te zijn van Musserts beweging. Dat deze maatregel zou leiden tot de oprichting van een uitgeverij, vermoedde op dat moment niemand.

Mussert en de tweede man van de beweging, Cornelis van Geelkerken, waren in dienst van de *Provinciale Waterstaat van Utrecht*. Beiden werden getroffen door het ambtenarenverbod. Mussert had als hoofdingenieur een inkomen van zo'n zeventienduizend gulden per jaar, terwijl Van Geelkerken ongeveer de helft daarvan verdiende.⁵⁹ Begin 1934 moesten beiden kiezen voor baan of politiek. Een keuze voor de NSB betekende het verlies van een vast inkomen.

Mussert zocht naar een alternatief en beseftte dat het openlijk verwerven van een inkomen uit de gelden van de NSB zich tegen hem zou keren. Niet alleen de politieke oppositie, maar ook een deel van zijn aanhang zou dit waarschijnlijk afkeuren. Hij zag dat de verkoop van *Volk en Vaderland* ondertussen succesvol was en realiseerde zich dat de weekkrant de bron van inkomsten kon zijn. Tijdens een besloten NSB-nieuwjaarsbijeenkomst in het *Concertgebouw* in Amsterdam deelde hij de genodigden mee in de toekomst te proberen zelfstandig in zijn onderhoud te voorzien '*met teekenpotlood en pen*'.⁶⁰ Deze uitspraak werd opgetekend door een verslaggever van *De Telegraaf*, die in zijn verslag ook schreef: '*De heer Mussert zeide verder dat hij en de heer Van Geelkerken na het ambtenarenverbod honderden brieven hebben gekregen met aanbiedingen*

*van financieelen steun, maar dat zij die gelukkig nog niet noodig hebben. Beiden zullen ook geen cent contributie wenschen te ontvangen.'*⁶¹

Opmerkelijk is dat deze beloften van Mussert, die volgens het artikel in *De Telegraaf* tot een ovatie leidden, niet zijn opgenomen in het verslag van de bijeenkomst in *Volk en Vaderland*. De weekkrant gaf pas maanden later een verwijzing naar Musserts potlood en pen-uitspraken. De aanleiding daarvoor was een gebeurtenis tijdens de gewestelijke landdag in het *RAI-gebouw* op 28 april 1934. Namens de jongeren in de beweging overhandigde jeugdleider kameraad A. van Zomeren enkele symbolische cadeaus die herinnerden aan Musserts uitspraken: een vulpen en vulpotlood voor Mussert en een vulpotlood voor Van Geelkerken. Waarschijnlijk raakte Mussert die dag dieper in beroering door de gift van *Kring Het Gooi*. Namens zijn kringleden bood de Hilversumse NSB-leider, dominee Gerrit van Duyl, hem een Amerikaanse auto (Hudson) aan.⁶²

Oprichting NENASU

Mussert calculeerde dat enkel zijn eigen pennenvruchten niet veel zouden opleveren. Daardoor zag hij zich gedwongen de zaak serieus aan te pakken. Op 2 februari 1934, de dag dat het herderlijk schrijven van de katholieke bisschoppen tegen zijn beweging werd vastgesteld, zat Mussert bij notaris mr. J.C. Simons in Utrecht om de stichtingsakte van de *Nederlandsche Nationaal-Socialistische Uitgeverij* te laten passeren. Als rechtsvorm koos hij voor een stichting. Daarmee kon hij zowel eigen schrijfwerk als dat van anderen exploiteren. NENASU trad, met terugwerkende kracht, vanaf 1 januari 1934 in functie en kreeg als startkapitaal honderd gulden mee.

De stichtingsakte was kort en duidelijk; de volledige organisatiestructuur stond in zestien artikelen beschreven.⁶³ Het doel van NENASU, verwoord in artikel twee, luidde: *'Het uitgeven van boeken, periodieken, dagbladen, brochures, enzovoorts, alles in den ruimsten zin, en een en ander ter verspreiding van de Nationaal-Socialistische Levensbeschouwing in Nederland.'*⁶⁴

De stichting kreeg één bestuurder. Deze was bevoegd obligaties op naam of aan toonder uit te geven om kapitaal te verkrijgen. Ook mocht hij de stichtingsbrief wijzigen, aanvullen en/of opheffen en na opheffing beslissen wat er met het vermogen van de stichting zou gebeuren. Daarnaast bepaalde hij de bestemming van de winst. De bestuurder werd voor het leven benoemd. Alleen wanneer hij handelingsonbekwaam zou worden verklaard of langdurig ziek was, kon hij worden vervangen door de *Raad van Advies*. Alle regelingen over doel, organisatie en werking van NENASU werden door hem vastgesteld. In alle gevallen waarin de stichtingsbrief niet voorzag, had hij het beslissingsrecht. Uiteraard werd Mussert die bestuurder en kreeg alle touwtjes in handen. Weliswaar diende hij een *Raad van Advies* van ten minste twee leden te benoemen,

maar hij was gemachtigd deze te benoemen en te ontslaan 'naar goeddunken'.⁶⁵ Door deze constructie kon hij zonder zorgen over inspraak en controle, ongelimiteerd zijn gang gaan.

Mussert was niet van plan zelf als uitgever aan de slag te gaan. Hij had zijn handen vol aan het leiden van de politieke beweging. De eerste NENASU-directeur werd de vijftwintigjarige Reinier van Houten, NSB-lid van het eerste uur. Van Houten was als voormalig medewerker van een schoolboekenuitgeverij de specialist in Musserts ogen. Hij werd verantwoordelijk voor de inhoud van de NENASU-uitgaven. Dat gold niet voor de artikelen in *Volk en Vaderland*, daarover ging de redactie. Van Houten mocht alle rechtshandelingen verrichten, met de beperking dat hij voor transacties boven 250 gulden toestemming nodig had van de leider.⁶⁶

De stichting werd gevestigd aan de Oude Gracht 186-bis in Utrecht. De nieuwe directeur liet er geen gras over groeien en gaf al snel enkele brochures uit. *Volk en Vaderland* bracht ze met grote advertenties onder de aandacht van de kameraden. Vanaf 15 september 1934 stond NENASU ook als uitgever vermeld in de kop van de weekkrant.

De vaste illustrator van de weekkrant, Meuldijk, ontwierp het beeldmerk voor de uitgeverij: een zwart silhouet van een leeuw met een zwaard en bundel van zeven pijlen. Hierdoor wonnen zowel de brochures als de advertenties aan herkenbaarheid en was de uitgeverij al snel een begrip onder het nationaalsocialistische volksdeel. De afkorting van de naam werd de eerste tijd nog weergegeven met punten tussen de letters. De punten verdwenen na een jaar. Toen was 'NENASU' al een gevestigd begrip in het politiek landschap.

Niet alleen de zwarte kameraden waren geïnteresseerd, ook de overheid had de uitgeverij in het vizier. In het geheime *Overzicht nummer 3* van 1934 meldde de *Centrale Inlichtingendienst (CID)*, voorloper van de AIVD, de oprichting van NENASU en directeur Van Houten aan onder andere de minister-president.⁶⁷

Eerste brochure

De eerste advertentie van de uitgeverij verscheen in *Volk en Vaderland* van 10 februari 1934. Het betrof de brochure *De Nationaal Socialistische Beweging in Nederland in Verband met Ons Christelijk Volkskarakter en Onze Germaansche Volksaard* van Evert Roskam Hzn. De Amsterdamse handelaar in levensmiddelen, binnen de NSB vooral bekend als bakker en later als boerenleider, had wortels in Gelderland trad in 1933 toe tot de beweging.

Zijn eerste publicatie bij NENASU is om verschillende redenen van belang. Zo gaf Roskam een verklaring gaf voor de negatieve toon van de NSB-propaganda. Ook was hield hij het eerste openlijk pleidooi voor een meer *volksche* ideologie.

De openingszin zette direct de toon: *“Wij Nationale Nederlanders hebben de laatste vijftien jaren in ons Vaderland niet veel moois beleefd.”* Hierbij verwees hij naar een rede van de anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis, gehouden na de knullige revolutieoproep op 12 november 1918 door SDAP-Tweede Kamerlid Jelle Troelstra. Deze oproep leidde tot een kort oproer in Nederland. In Amsterdam werd een bijeenkomst gehouden waar Domela Nieuwenhuis als een van de sprekers onder luid gejuich van het publiek de hoop uitsprak dat *‘heden de roode vaan op het paleis van den Dam zou wapperen!’*⁶⁸

Volgens de verslaggever van het christelijk dagblad *De Nederlander* waren er bij die bijeenkomst ongeveer vierduizend personen in de zaal aanwezig. Na de speeches trokken zij in een stoet achter *‘de revolutionaire militairen met roode vlaggen en rooie doeken om hun képi’s’* door de stad. Voor de cavaleriekazerne in de Sarphatistraat kwam het tot ongeregeldheden, waarbij een van de demonstranten een pistool trok en een militair door zijn jas schoot. Een actie die hij met de dood moest bekopen, want de militairen openden onmiddellijk het vuur. Een demonstrant die met een bijl door het hek wilde hakken, werd ernstig gewond afgevoerd. Het resultaat van deze revolutionaire onbezonnenheid: *‘twee doden, zeven gewonden en één kogelgatje in de mouw van een militaire uniformjas.’*⁶⁹

In zijn brochure trok Roskam van leer tegen de actie van deze revolutionairen en met name tegen het standbeeld van Domela Nieuwenhuis dat op 29 augustus 1931 onder grote belangstelling was onthuld op het Amsterdamse Nassauplein. In plaats van met een standbeeld had het volgens Roskam anders moeten aflopen: *‘Had onze regeering in 1918 recht gedaan, dan had men dat tuig door den Vrijwilligen Landstorm laten ophangen, hier op de Dam.’*⁷⁰ Zoveel daadkracht was blijkbaar te veel van het goede, want in de tweede druk van de brochure is deze zin niet meer te vinden.

Volgens Roskam mocht er geen misverstand over bestaan, dat in de gewenste Nederlandse nationaalsocialistische staat de wind uit een andere hoek zou waaien. Helaas voor de schrijver en andere nationaalsocialisten⁷¹ was de realiteit weerbarstiger. Hoe symbolisch zou het voor Roskam en zijn kompanen zijn geweest als de bronzen Domela Nieuwenhuis tijdens de bezetting was omgesmolten tot munitie voor de strijd tegen de bolsjewieken in Rusland. Dat gebeurde niet: het monument overleefde de oorlogsjaren en staat nog altijd fier overeind op het Nassauplein.

In het programma en andere publicaties van de NSB stonden de afschaffing van de parlementaire democratie en de invoering van een corporatief geleide staatshuishouding centraal. De lezer van deze brochure moest dan ook behoorlijk in verwarring zijn geraakt toen hij las wat Roskam schreef over het doel van de NSB: *'Het gaat niet, ook voor ons niet, om een anderen staatsvorm in de eerste plaats. Het gaat niet in de eerste plaats om afschaffing van het parlementaire stelsel en invoering van het corporatieve systeem. [...] Het gaat niet om de overwinning van een staatsvorm, maar hierom gaat het: Het gaat in onzen strijd om verzameling van alle Nationale krachten in één Beweging, met als doel: De redding van den zin des levens.'*⁷²

Wat de nationaalsocialistische 'zin des levens' was, maakte hij niet duidelijk. Ook over de door de NSB gewenste staatsvorm hield hij zich op een politiek naïeve manier op de vlakte: *'Wij vechten voor de Corporatieve Maatschappij en Staat, maar wij weten niet precies hoe dat ding er uit zal zien.'*⁷³ Wel was de schrijver duidelijk in zijn afwijzing van de kritiek van politieke tegenstanders die stelden dat de NSB een kopie was van het Duitse nationaalsocialisme of het Italiaanse fascisme. Volgens Roskam had de NSB daar niets, maar dan ook totaal niets mee te maken: *'Dat we zwarte hemden dragen, doen we niet om buitenlandsch te schijnen. Iedere ware Nederlander moet een zwart hemd dragen, omdat hij rouwt over het verval van zijn volk.'*⁷⁴

Politieke tegenstanders grepen deze uitspraak aan om de leegheid van het ideeëngoed van de NSB aan te tonen. Het maandblad *Jongeren Marcheeren* van de *Jongeren der Nationaal-Socialistische Beweging*, de voorloper van de *Nationale Jeugdstorm* nam stelling tegen die kritiek en werd het citaat van Roskam uitgelegd: *'De Corporatieve Staat nu is niet zoo als hij door onze tegenstanders wordt uitgeduid. Men hoort n.l. steeds de bewering, dat de N.S.B.-ers strijden voor een Staatsbestel, terwijl ze zelfs niet eens weten hoe het ding er in de praktijk zal uitzien. Roskam heeft inderdaad in zijn brochure er ook op gewezen dat dit het geval is. Maar is het nu juist dat deze erkenning precies de naakte waarheid toont en ons streven als waanzinnig veroordeelt? Totaal niet.*

(...)

*Wij moeten de Corporatieve Staat zien als de voleinding van de fascistische gedachte, die heeft doorgewerkt. Deze gedachte als zoodanig is niet een eerste punt op een program van werkzaamheden, dat vooropstaat juist omdat verder werken zonder de vervulling daarvan onmogelijk is. De Corporatieve Staat is niet in dezen zin voorwaarde voor een practische maatschappij, maar integendeel, de fascistische samenleving is een **absolute voorwaarde** voor een Corporatieve Staat.'*⁷⁵

De redenatie komt er feitelijk op neer dat de aanhangers in een letterlijk politiek blind vertrouwen eerst de macht moesten toevertrouwen aan de NSB.

Later zou dan wel duidelijk worden hoe de maatschappij werd vormgegeven. De gangbare politieke realiteit, waarbij partijen vooraf duidelijkheid geven over het door hen gewenste beleid, werd door de NSB regelmatig omgedraaid om de leegheid van het eigen gedachtegoed te verhullen. Zoals wij zullen zien deed Mussert dat zelfs nog aan het einde van de oorlog, in april 1945, in zijn laatste toespraak in de Haagse *Pulchri Studio*.

Roskam hield na een vaag betoog over de verschillen tussen nationaal-socialisme en communisme zijn lezers voor dat zij *'den dieperen zin van Jezus' leer nooit hebben gevat* als zij niet begrijpen dat nationaalsocialisten *'het zout der aarde moeten zijn, d.w.z. bederfwerend'* want, zo vervolgde hij *'verder gaan onze pretenties niet'*.⁷⁶ Roskam erkende dan ook dat er *veel 'waars' school* in het verwijt dat de nationaalsocialisten *'sterk waren in het negatieve, maar zwevend en zwak in het positieve'*.⁷⁷ Hij gaf ook blijk van een voorspellende gawe: *'[H]et fascisme kan onder verkeerde leiding en invloed, in plaats van een zegen een vloek voor Europa worden.'*⁷⁸

Politiek meest interessante aan deze brochure is echter de openlijke introductie van het zogenaamde *volksche denken* binnen de NSB: *'Dat het Nationaal Socialisme ook in ons land krachtig zal doordringen en binnen korten tijd heel ons volk zal omspannen, komt inderdaad, omdat het aansluit aan en stemt op onze Germaansche Volksaard.'*⁷⁹ In de *'Germaanse volksaard'* lag ook de verklaring voor de negatieve inslag van de Nederlandse nationaalsocialisten: *'God is een vreeselijke Majesteit. Alles moet voor dien Majesteit sidderen. Dat is de zijde, waarop de Germanen voor en na de invoering van het Christendom den nadruk leggen en waar hun zieleleven op is ingesteld. Het negatieve van ons beginsel vindt daarin zijn oorsprong.'*⁸⁰

Hoewel zijn Germaanse rasbewustzijn in dit stadium nog niet tot concrete antisemitische voorstellen leidde, legde hij er al wel een basis voor, door te schrijven: *'Als de kroon op de schepping, heeft God den Mensch geformeerd als drager van Zijn beeld. Elk ras is de uitdrukking van een gedachte van het Wezen Gods. Trouw en eerlijkheid, zedelijkheid en rechtsbesef, dat waren de grondslagen der Germanen. Leven en hun Wodanbeschouwing en Godenleer waren transparant, want daardoorheen hebben ze, als in de schemering, God gezien.'*⁸¹

Voor de praktische politiek had dit quasireligieuze, mythologische geschrift weinig waarde. De schaarse toepasbare oplossingen die Roskam naar voren bracht, zijn waren onnozel en makkelijk te weerleggen. Zo was de werkloosheid volgens hem op te lossen door gezinnen te vergroten. *'Want'*, schreef hij, *'waren de gezinnen op peil, dan zouden er een millioen menschen meer beneden de 16 jaar zijn, dus een millioen verbruikers van levensmiddelen en goederen, zonder*

*practisch aandeel in het productie-proces. Alle vrouwen zouden dan vanzelf in en niet buiten het gezin hun werkring vinden.'*⁸²

Toch had Roskam ook een concreet voorstel. Zo leek het hem een goed idee onder een NSB-bewind, het leger in 24 uur de *'dertig hoerennesten'* binnen vijfhonderd meter rond het Oudekerksplein in Amsterdam te laten schoonvegen. *'In een fascistischen staat zijn dergelijke dingen niet bestaanbaar'*, aldus de schrijver.⁸³ Dat hij daarmee onbedoeld een verschil tussen het Nederlandse en Duitse nationaalsocialisme blootlegde, zal hij niet hebben beseft. Hij kon niet weten dat de Duitse nazi's bij de veroveringstochten hun militairen op pad stuurden met speciaal voor het leger verpakte condooms voor gebruik in bordelen. Roskams poging te bewijzen dat de NSB een christelijke basis had, werd door buitenstaanders met argusogen gevolgd. De koppeling van de christelijke religie aan de Germaanse afkomst was duidelijk geïnspireerd op de ontwikkelingen in Duitsland. Daar lagen de kerken onder vuur. De nazi's wilden de macht van de kerken inperken en ze het liefst omvormen tot één eenheidskerk.

De Nederlandse kerken vroegen zich af of de NSB dit ook nastreefden. Een van de critici was dominee P.A.A. Klüsener. In zijn rede voor Nederlands Hervormde jongeren op Gereformeerde Grondslag haalde fel hij uit naar Roskam. Zo stelde hij hem de retorische vraag: *'Hebt U brochure 3 gelezen? Daar is gepoogd van deze Beweging, die zich allereerst als een geestelijke aandient, de beginselen aan te geven. Uit het 'leidend beginsel' is dienaangaande weinig af te leiden; als daaruit iets specifiek Christelijks moet blijken, zou men evengoed kunnen zeggen, dat de organisatie van den Chineeschen maarschalk Tsjang-Kai-sjek Christelijk is.'*⁸⁴

Zoals velen binnen de beweging, gebruikte Roskam de eerste jaren wisselend de termen fascisme en nationaalsocialisme voor de politieke ideologie van de NSB. In de beginjaren van de NSB streefde Musserts naar een op Italiaans fascisme gestoelde corporatistisch geleide staat. Daarin zou het antisemitisme geen rol van betekenis spelen. Pas later baande onder andere de brochure van Roskam de weg naar het *volksche* nationaalsocialisme. Het was niet het enige signaal dat er in de NSB twee ideologische stromingen bestonden. Voor de kritische lezer werd dit in maart 1934 duidelijk met het verschijnen van officiële brochure IV *Actueele Vragen; Antwoorden van het Nederlandsche Nationaal-Socialisme (Fascisme) op een Tiental Nederlandsche Vragen.*⁸⁵

Hoewel in die brochure nog de door het Italiaans fascisme geïnspireerde staatkunde werd beleden, was daarin de eerste aanwijzing te vinden voor het draaien van het vizier naar Duitsland: de positie van de Joden werd ter sprake gebracht. Er bleken voor Mussert ineens verschillende categorieën Joden te bestaan. Deze officiële brochure is te zien als een eerste kantelpunt in het denken van de NSB. Het tweede kantelpunt kwam begin 1936 en de laatste draai voor

de Duitse inval voltrok zich in de tweede helft van 1937. Deze ontwikkelingen komen later nog uitvoerig aan de orde, omdat ze ook van invloed waren op de publicaties van NENASU.

Voordat de richtingenstrijd was beslecht, liet NENASU een keur aan publicaties van uiteenlopende fascistische en nationaalsocialistische signatuur verschijnen. Eind maart konden de eerste vier delen van de serie *Kleine brochures* worden gekocht, waarvan de titels luiden:

1. *Kerk, Staat en Fascisme*
2. *De Warenhuizen*
3. *De Boodschap der Velden*
4. *De Beteekenis der Crisis.*

Gefaseerd kwamen daar nog drie deeltjes bij:

5. *Klassenstrijd of Volksgemeenschap?*
6. *Boerenland in Boerenhand*
7. *Een eerlijk Antwoord op de Grootte Gewetensvraag van Vele Oprechte Rooms-Katholieken in Nederland; Mag Ik, Als Rooms-Katholiek, Lid Zijn van de N.S.B.: Ja of Neen?*

De serie was te bestellen voor 3 gulden. Voor dat bedrag kreeg je maar liefst honderd exemplaren van ieder deeltje toegezonden. Voor 30 cent inclusief porto werd van elke brochure een proefexemplaar opgestuurd.⁸⁶

Zingen op de landdag

Niet alleen met advertenties, maar ook door activiteiten van de beweging werd de verkoop gestimuleerd. Op 28 april 1934 hield de NSB een grote gewestelijke landdag in de Amsterdamse *RAI*. Behalve speeches van Mussert en andere prominenten was een samenzang gepland.

NENASU had voor de samenkomsten de zangbundel *Hou Zee! Lieder en voor de NSB* samengesteld. De leden konden kiezen uit een bundel van klein formaat met uitsluitend de teksten en een van groot formaat met ook pianobegeleiding. In beide versies stonden dezelfde negentien liederen.

Naast (oud-)vaderlandse verzen als *Het Wilhelmus*, *Wilt Heden Nu Treden* en *Com Nu Met Sang* waren nieuwe nationaalsocialistische liederen van *Volk en Vaderland*-redacteur Kettmann en Emil Wegelin geselecteerd.

Uit het voorwoord van de niet met naam genoemde samenstellers werd duidelijk dat de totstandkoming van deze uitgave minder eenvoudig was dan voorzien. Zij hadden meer liederen willen opnemen, maar: *'Daar het verkrijgen van het auteursrecht van verschillende dezer liederen met moeilijkheden gepaard gaat (b.v. dat van Hou zee, hou moedig zee! en 't Is plicht, dat iederen jongen werd ons reeds door de rechthebbenden van de componisten geweigerd) en het ver-*

*schijnen van een "NSB-Liederenbundel" aanmerkelijk zou hebben opgehouden, komen wij thans met deze samenstelling uit.'*⁸⁷

Uit de slotzin van het voorwoord blijkt dat de boekjes niet pretentieloos waren: *'Wij hopen, dat het gemeenschappelijk zingen van deze liederen de geest van kameraadschap in onze Beweging moge versterken en dat het rytme ons de kracht zal geven voor onze marsch naar het doel.'*⁸⁸

De uitgeverij bracht de zangbundels veelvuldig onder de aandacht. Grote advertenties in *Volk en Vaderland* moesten de kameraden overtuigen het boekwerkje *'ten spoedigsten'* aan te schaffen, omdat de liederen gezongen zouden worden tijdens de eerste gewestelijke landdag in het RAI-gebouw. Op 14 april 1934 verscheen een groot artikel op de voorpagina van *Volk en Vaderland* met de landdagzanglijst. Speciaal hiervoor waren in totaal negen liederen geselecteerd. *Het Wilhelmus* stond als eerste vermeld. Andere titels waren *Kameraden!*, *Strijdlid (Hoort gij, die al te lang bleef slapen)* en het fascistische marslied *Jongens Van Nederland*. Dat het zingen geen vrijblijvende aangelegenheid was, blijkt uit de nadrukkelijke aansporing: *'Men wordt dringend verzocht deze liederen nu reeds in te studeeren, zodat wij deze straks gezamenlijk vlot kunnen zingen.'*⁸⁹

In de weken voor de bijeenkomst zullen vanuit menige huiskamer en zinken tobbe gezongen teksten hebben geklonken als: *'Den leider gevolgd op het moeilijke pad, verspreid ons beginsel in dorp en stad, dan groeit onverwoest-baar de N.S.B. Vooruit kameraden, hou zee!'* De bijeenkomst in Amsterdam trok volgens *Volk en Vaderland* twaalfduizend bezoekers.⁹⁰

Niet alleen in de periode voor de landdag leek de verkoop goed te lopen. Volgens het verslag in *Volk en Vaderland* werden ook nog eens talrijke zangbundels in de RAI verkocht. En niet alleen zangbundels: *'Overal zag men menschen met een pakje lectuur onder den arm – het programma, de nieuwe Nenasu-uitgave van Reydon's Toekomst van den arbeider, de marine-brochure met onze driekleur als manchete, het oranje jongerentijdschrift, enz., enz. De Landdag-deelnemers zullen nog wel voor een dozijn avonden aan drukwerk te lezen hebben, om daarmee tegelijk hun herinneringen aan dezen grooten dag levend te houden.'*⁹¹

Volk en Vaderland-redacteur George Kettmann maakte verkapt reclame voor de handel van zijn eigen uitgeverij *De Amsterdamsche Keurkamer*. De genoemde 'marine-brochure' was *De Schuldigen bij de marine volgens het principe der verantwoordelijkheid in het recht van morgen* van de schrijver Habeo Teneo, pseudoniem van econoom Eugène J.J.M.A. van Wessem. Niet NENASU of de NSB, maar zijn eigen uitgeverij bracht het werk op de markt.

NENASU kon hoe dan ook tevreden zijn, want al enkele weken na de landdag verscheen een tweede druk van beide liedbundels. Met de Duitse inval in 1940 kwam een einde aan het gebruik ervan. Het opgenomen eerste couplet van *Het Wilhelmus* ging in het 'nieuwe' Nederland in de ban. Op dat moment was het boekje trouwens al vervangen door de officiële liederenbundel *Zoo Zingt de NSB*. Van deze bundel, die alleen nationaalsocialistische liederen bevatte, zijn drie drukken met wisselende samenstelling verschenen. De laatste, vierde druk was identiek aan de derde. De NSB gaf deze bundels zelf uit.

In geen van deze liedbundels was *Het Albarda-lied* opgenomen. Op de melodie van het traditionele Zuid-Afrikaanse volksliedje *Sarie Marais* richtte de onbekende dichter 'P.A. van R.' zich met een hekeldicht tegen SDAP-fractie leider in de Tweede Kamer, Johan Willem Albarda, en zijn sociaaldemocratische ideologie. Van R. rijmde onder andere:

*Op de bodem van de la
liggen 'Marx' en 'Domela'
bij de rest van mijn echt antiek.
Nu flirt ik – 't is echt geen schijn –
met Marchant en met Colijn.
'K ben vriende met de hele klik!*

*Op 't laatste congres
ging 't beginsel op de flesch.
De Internationale is dood
't nationale is niet kwaad.
Laat eens kijken hoe dat gaat.
Oranje lijkt ook wel wat op rood!*

NENASU probeerde het politieke schertsgedicht begin juni 1934 in een full colour gedrukt vouwblad aan de man te brengen. Maarten Meuldijk illustreerde de vier coupletten met refrein.

Strijd om de verzuilde kiezers

De nationaalsocialistische propaganda richtte zich niet alleen tegen politieke tegenstanders, maar ook tegen opposenten uit de religieuze hoek. In juli 1934 verscheen '*speciaal ter lezing aanbevolen aan onze R.K. volksgenooten*'⁹² de brochure *Hóóg het Kruis* van John Boddé, gewestelijk propaganda-inspecteur oor Brabant en Limburg. Voet aan de grond krijgen bij de katholieke kiezers was van essentieel belang voor politiek succes. Die groep besloeg ruim een derde van het electoraat.

Nederland was een verzuilde samenleving, informeel georganiseerd langs religieuze en politieke lijnen. Ongeveer twee derde deel van de kiezers was verbonden aan een kerkgenootschap. Deze kiezers stemden vrijwel altijd op de politieke partij die aansloot bij hun religieuze gezindheid. Katholieken kozen in overgrote meerderheid voor de *Rooms-Katholieke Staatspartij* (RKSP) en de protestanten konden kiezen uit de Nederlands hervormde *Christen-Historische Unie* (CHU) en de Gereformeerde *Anti-Revolutionaire Partij* (ARP). Daarnaast stemde een kleine groep behoudende protestanten op de *Staatkundig Gerefor-*

meerde Partij (SGP). Ook was er de grote, goed georganiseerde socialistische zuil. Daarin was niet een kerkgenootschap het verbindende element, maar de *Sociaal-Democratische Arbeiderspartij* (SDAP) en de *Communistische Partij Holland* met de aan deze partijen gelieerde vakbewegingen. De liberalen waren wars van de verzuiling, maar worden desondanks veelal beschouwd als de neutrale vierde zuil. Daartoe behoorden de conservatieve *Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond'* en de links-liberale *Vrijzinnig-Democratische Bond* (VDB).

In de verzuilde samenleving lazten de burgers voornamelijk kranten die aansloten bij hun opvattingen. Katholieken lazten dagbladen als *De Tijd* of *De Maasbode*. Ook waren de meeste lokale dagbladen in het zuiden georiënteerd op de RKSP. De KRO was hun radio-omroepvereniging. Protestanten hadden abonnementen op kranten als *De Standaard* (ARP) en *De Nederlander* (CHU) en waren lid van de NCRV. Liberalen konden kiezen uit *Het Vaderland*, *de Nieuwe Rotterdamsche Courant* of het *Algemeen Handelsblad* en luisterden naar de AVRO. In de socialistische zuil verschenen kranten als *Het Volk* voor de stemmers op de SDAP en *De Tribune*, in 1937 omgedoopt tot *Het Volksdagblad*, voor de communisten. De VARA was de socialistische radio-omroep in de jaren dertig.

De dagbladen, door de NSB gezien als de 'partijkranten', schreven bijna altijd kritisch over de Nederlandse nationaalsocialisten. Op de radio werd geen actieve partijpolitiek bedreven, maar het versterkte wel de binding met de eigen zuil en dus met de daarbij behorende politieke partij. Politiek betekende dit systeem dat in het interbellum de verkiezingsuitslagen redelijk goed voorspelbaar waren. De RKSP was de grootste partij met bijna een derde van de kiezers achter zich. De SDAP haalde ruim twintig procent. De ARP en CHU vertegenwoordigden respectievelijk ruim dertien en ruim negen procent. De twee liberale partijen waren samen goed voor ruim tien procent en de Communistische Partij Nederland schommelde rond de drie procent.

Mussert had de moeilijke taak de kiezers uit hun zuilen los te weken. Hij moest daarbij niet alleen op te boksen tegen de politieke opponenten, maar vond ook kritische kerkleiders op zijn pad. Vanuit de kerkgenootschappen kwam steeds meer actie tegen de NSB. Op 11 februari 1934 lazten de priesters in de katholieke kerken het vastenmandement van de bisschoppen voor. Daarin stond dat de gelovigen zich niet hoorden aan te sluiten bij fascistische en nationaalsocialistische organisaties. De vastenbrief was een gevoelige slag voor de NSB. Hoewel de katholieken strikt formeel nog lid mochten zijn van de beweging, werd de drempel erop te stemmen of zich erbij aan te sluiten fors verhoogd.

De NSB liet het er niet bij zitten. Er kwam een stroom aan brochures tegen de besluiten van de bisschoppen op gang. Het was de beweging er alles aan gelegen zoveel mogelijk zieltjes onder RKSP-stemmers te winnen. De brochure *Hoog*

Het Kruis van Boddé was niet de eerste protestuitgave tegen de vastenbrief die verscheen. Dat was een brochure met de tekst van een toespraak, gehouden door de Limburgse Maximilien Victor Eugène Hubert Joseph Marie (Max) graaf de Marchant et d'Ansembourg.⁹³ Deze is niet door NENASU uitgegeven.

Met zijn teksten probeerde Boddé de katholieken gerust te stellen. Zo zou de NSB de godsdienstvrijheid respecteren en in de eerste plaats opkomen tegen het goddeloze communisme. Deze tekst miste echter een goed onderbouwde redenering *waarom* de katholieken niet op de RKSP moesten stemmen. Sterker nog, de schrijver uitte waardering voor de katholieke partij: *'Het zou onrechtvaardig zijn om te beweren, dat de R.K.S.P. niets heeft bereikt. Op verschillend terrein heeft zij, òf alleen, òf in coalitie, wèl resultaten bereikt.'*⁹⁴

Maar het probleem was volgens Boddé, dat de rechtse partijen *'en door ontbinding, verbrokkeling en bederf in eigen boezem èn vooral door het linksche semi-bloc, reeds lang tot machteloosheid gedoemd zijn'*.⁹⁵ Volgens de schrijver lag de schuld niet bij de rechtse partijen, maar bij het parlementaire stelsel *'waarin een goedwillende minderheid het altijd zal afleggen tegen de meerderheid, die, dankzij een valsch vrijheidsbeginsel, over bijna onbeperkte macht beschikt'*.⁹⁶

Het was politiek nogal naïef te veronderstellen dat een zwart-op-wit gesteld pleidooi de democratie te vervangen door een dictatuur van een parlementaire *'goedwillende minderheid'*, de politieke tegenstanders zou kunnen verbinden. De bisschoppen bogen dan ook niet. Sterker nog: op 24 mei 1936 werd lidmaatschap van de NSB verboden voor katholieken. De katholieke leiders gaven hun volgelingen bovendien een (verhuld) stemadvies dat zij uitsluitend op de RKSP dienden te stemmen.

Uitgeverij Literbo

In *Volk en Vaderland* van 13 oktober 1934 verscheen de eerste advertentie voor het – waarschijnlijk – best verkochte boekje van uitgeverij NENASU. Dat wil zeggen, dat hiervan vanaf de tweede druk de meeste herdrukken verschenen. De tekst was van de doopsgezinde predikant Cornelis Bonnes Hylkema en had als titel: *Het Nederlandsch Fascisme. Wat het is. Wat het leert. Wat het geworden is*. In de NENASU-fondslijst van 1940 werd nog de negende druk aangeprezen.

Voordat het boekje verscheen, las NSB-propagandaleider Franz Eduard Farwerck de tekst en uitte zijn enthousiasme in een brief aan Mussert: *'Geen dor betoog, geen wetenschappelijke verhandeling maar een populair, gevoelvol boek, dat toch niet te oppervlakkig is. Integendeel. Het gaat overal tot op den grond, maar op zoodanige wijze, dat ook de niet geschoolde lezer het begrijpt.'*⁹⁷ Farwerck beschouwde het als zeer wenselijk dat de tekst spoedig bij NENASU zou verschijnen. Curieus is dat Farwerck deze brief al op 10 juli 1934 aan Mussert

schreef en het in de lijn der verwachting lag dat NENASU de tekst direct zou voorbereiden. Dat liep anders.

Het voorwoord van de eerste druk is door de schrijver ondertekend: *(Haarlem) september 1934*. Ondanks de brief van Farwerck verscheen het niet bij NENASU. De primeur was voor de uitgeverij *Literbo*. Bij die Amsterdamse uitgeverij verschenen in korte tijd meerdere geschriften van NSB'ers, waarvan enkele enige tijd later werden uitgegeven door NENASU of de NSB. Dat maakt het interessant deze uitgeverij wat nader te bekijken.

De *N.V. Uitgeversmaatschappij 'Literbo'* kwam eind 1930 voort uit de *Koloniale Boek-Centrale N.V.* De uitgeversbranche was in de jaren dertig strak gereguleerd. Boekhandelaren mochten uitsluitend publicaties verkopen van uitgeverijen die waren erkend door de *Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels (Vereeniging van de boekhandels)*. In het tweewekelijks verschenen orgaan *Nieuwsblad van den Boekhandel* adverteerden de uitgeverijen met hun nieuwe uitgaven in hoop dat boekhandels ze bestelden. *Literbo* was een erkende uitgeverij, vandaar dat veel van zijn publicaties in dit verenigingsnieuwsblad zijn terug te vinden.

Uit het nieuwsblad blijkt dat *Literbo* een klein aantal titels onder haar naam uitgaf in uiteenlopende genres. Zo kon de lezer begin jaren dertig kiezen voor een uit het Noors vertaald boekje, getiteld: *Helga's Weddenschap, Voor Eenvoudige Oefeningen Voor Elken Dag (voor beginnelingen en getrainden)* of: *Robbertje Bol is een Rakker!* De vrijzinnige uitgeverij bracht ook de eerste, uit het Engels vertaalde roman over expliciete lesbische liefde op de markt: *De Bron der Eenzaamheid* van Radclyffe Hall. De eerste Nederlandse druk bracht *Literbo*-voorloper de *Koloniale Boek-Centrale N.V.* in 1929 op de markt.

De *Nieuwe Rotterdamsche Courant* keerde zich tegen het in Engeland en Amerika verboden boek. Over het pleidooi van de lesbische hoofdpersoon te worden getolereerd omdat zij er tenslotte ook niets aan kon doen, schreef de recensent: *'Iedere vader zou liever alle dieven in vrijheid zien en door berooving al zijn geld verliezen dan het te beleven dat zijn dochter overkwam, wat Mary Llewellyn overkomt, die uit liefde voor Valérie Seymour, echtgenoot en kinderen verlaat.'* Bij het lezen van een boek verlangde hij naar *'primitieve en naar reine dingen; naar een wandeling in de zon en zeelucht, naar een praatje met kinderen of eenvoudigen, naar wijze oude verzen.'*⁹⁸

Staat- en letterkundig dagblad *Het Vaderland* besprak het werk van Hall positief: *'Het is zeer penibel, over dit boek té schrijven, omdat het een onderwerp behandelt, dat door het meerendeel der normale menschen niet begrepen wordt, want*

*niet bestudeerd is, en dat daarom door hen voor walgelijk, abnormaal en zelfs pervers wordt gehouden, het onderwerp namelijk der homosexualiteit of inversie.'*⁹⁹

Recensent Henri Borel hield zijn lezers voor dat lesbische vrouwen geen 'verdorven, perverse, nietswaardige schepselen' zijn waarmee de natuur 'deze vergissing' beging. Hij prees het boek aan 'om tot een rechtvaardiger oordeel en begrip aangaande deze noodlottige, en dikwijls zeer geniale en goede mensen'.¹⁰⁰

De sociaaldemocratische krant *Het Volk* plaatste het boek ruim een jaar na verschijnen in een maatschappelijk kader. Onder de kop *Engelse schijnheiligheid verbiedt een kuisch boek* schreef de redacteur: 'Een liefde, welke ontstaat uit de meest edele menselijke gevoelens, kan, hoe zij overigens ook gericht moge zijn, nimmer verwerpelijk zijn en het is in zekeren zin ons aller schande, dat een boek als 'De bron der eenzaamheid' van Radclyffe Hall nog zo noodig is ter verheldering der geesten.'¹⁰¹

Drie jaar later, in 1933, bracht *Literbo* de vierde druk van de roman op de markt. De hoop van de socialistische redacteur op 'verheldering van geesten' werd danig op de proef gesteld. Vrij snel na de Duitse inval in ons land werden de werken van Hall op de lijst van verboden boeken geplaatst en dat was nog het minste. Terwijl lesbiennes enigszins buiten beeld bleven en de liefdesverhouding tussen volwassen vrouwen niet strafbaar was gesteld, kon een relatie tussen homoseksuele mannen zwaar worden bestraft. Ook vóór de Duitse bezetting was homoseksualiteit onbespreekbaar voor de conservatief denkende nationaalsocialisten. Zij beschouwden homoseksuele uitingen als 'misdaden gericht tegen het ras'. In *Volk en Vaderland* werd daarbij verwezen naar de Germanen en hun strafmaat: 'Op dit misdrijf stond steeds de doodstraf, die bij de oude Germanen niet eens op doodslag stond.'¹⁰²

Het is daarom opmerkelijk dat uitgerekend bij de uitgeverij van Halls progressieve boek een aantal nationaalsocialistische publicaties verscheen. Nog geen jaar na de vierde druk van het boek van Hall gaf *Literbo* de brochure *Nationaal-Socialisme en de Vrouw* van de leidster van de NSB-Vrouwenvereniging van Rotterdam en Omstreken, Gerharda F.J. Gunning uit. De schrijfster had niets op met homoseksualiteit: 'Man en vrouw vormen samen den mensch, den volledigen mensch, waarvan de vrouw alleen of de man alleen als eenzijdigheden zijn te denken. Vandaar ook, dat niet twee vrouwen, of twee mannen het nieuwe geslacht voortbrengen, maar de éénheid van de tegenstelling man-vrouw, tot welke tegenstelling die eenheid zich uiteen deed gaan, om zich weer te kunnen hereenigen. Evenzeer als elektriciteit niet gevormd wordt door twee positieve of twee negatieve polen, maar door een positieve en een negatieve pool, die in hun tegengesteldheid elkaar aantrekken, evenzeer is de lichamelijke, zoowel als de geestelijke

tegengesteldheid van man en vrouw voorondersteld, om het menschelijk geslacht lichamenlijk en geestelijk te doen voortbestaan.'¹⁰³ Vrouwen hadden de actieve taak 'in het openbaar, op vergaderingen, de theorieën van vrije liefde te bespreken' en 'het onteerende ervan aan te tonen'.¹⁰⁴

Over de rol van man en vrouw in de seksuele verhouding was de NSB-schrijfster duidelijk: *'De man is degene, die begeert, die kiest (actief). De vrouw is degene, die zich wil laten begeeren, die wil gekozen worden (passief). In deze begeerte laat de man zich echter leiden (passief) door de bekoring der vrouw, die op haar beurt in haar lijdelijkheid zeer veel activiteit kan openbaren.'*¹⁰⁵

Volgens Gunning was liefde de eenheid tussen man en vrouw: *'De ware liefdesverhouding kan, in een zedelijke samenleving niet anders zijn, dan die van de wet-tige, zedelijke liefdesverhouding.'*¹⁰⁶ Het moederschap zag zij als noodzakelijk voor een gezonde staat: *'Zonder goede moeders, geen goede, krachtige gezinnen; zonder goede krachtige gezinnen, geen goede staat!'*¹⁰⁷

De ironie ten top, droeg de schrijfster de tekst met haar conservatieve opvattingen op aan *'de Nationaal-Socialistische Mannen'*. *Volk en Vaderland* publiceerde een bespreking van Gunnings brochure door 'n nationaal-socialistisch man'.¹⁰⁸ Hoe de redacteur dacht over de politieke rol van de vrouw was duidelijk: *'De grootste steun, die de nationaal-socialistische vrouw aan de N.S.B. kan geven ligt in... haar gezin.'* Daarbij haalde hij een redevoering aan die Hitler had gehouden voor nationaalsocialistische vrouwen in Neurenberg: *'Hitler herinnerde eraan, dat hij zich steeds verzet heeft tegen het betrekken van de vrouw in het politieke leven. Het program van de N.S.D.A.P. bevat voor de vrouwen eigenlijk slechts één punt: het kind.'*¹⁰⁹

Mogelijk extra geïnspireerd door deze opvatting van de Germaanse Führer, meende de recensent dat voor vrouwen een zeer beperkte rol in de politiek volstond. Er zou plaats zijn voor een vrouwenorganisatie en vrouwen waren mogelijk organisatorisch nuttig, maar: *'[H]aar voornaamste taak blijft ook in onzen strijd: steun aan den man, vrede in zijn gezin te verschaffen en de kinderen tot nationaal-socialisten op te voeden. Wij weten, dat dit antwoord geheel in den geest van Mevr. Gunning's geschrift zelf is; wij raden iedereen aan haar belangrijk boekje aandachtig te lezen.'*¹¹⁰

De door de socialistische redacteur van *Het volk* gewenste 'heldere geesten', waarop hij doelde in zijn recensie van het werk van Hall, waren in nationaal-socialistische kringen niet te vinden. De ideeën van Gunning stonden haaks op het pleidooi voor seksuele tolerantie door de hoofdpersoon in Halls boek. Het antwoord op de intrigerende vraag, wat de schrijfster heeft bewogen haar bro-

chure op de markt te laten brengen door de uitgever van een onverholen lesbisch boek, is helaas niet meer te achterhalen.

Nog in hetzelfde jaar publiceerde de schrijfster bij NENASU een variant op het Literbo-boekje. Van deze brochure *De vrouw en het fascisme* verschenen ten minste vier herdrukken. Ondanks de populariteit ervan waren de opvattingen van Gunning zelfs voor veel NSB'ers te behoudend.

Dominee Hylkema kwam in 1935 met een iets ruimhartiger visie op de rol van de vrouw in de maatschappij. In zijn *De vrouw in de nieuwe maatschappij* schreef hij: *'Wij willen niet terug [...] Niet terug naar "uw onderdanige huysvrouw" waarmee niemand minder dan de vrouw van Johan de Witt haar brieven ondertekende.[...] Wij willen kloeke verstandige, en als het noodig is zelfstandige vrouwen. Wij willen geen "moderne" vrouwen. Wij willen evenmin ouderwetsche vrouwen. Wij verlangen nationaal-socialistische vrouwen. En daarom willen wij vooruit. Naar de vrouw die – gehuwd of ongehuwd – niet vrijer wil zijn dan de gebondenheid aan diepen zedelijken zin, aan nederig geloof, aan besef van haar hooge roeping, haar vergunt. De vrouw die door bizondere gaven van nature in menig opzicht de meerdere is van den man en die dat ook weten mag. De vrouw die, haar huis òf haar beroep volkomen dienende, toch nog aandacht over houdt voor wat er in de groote wereld rondom haar gebeurt, voor de groote ommekeer, welke onze benarde tijd bezig is te werken. De vrouw die niet opgaat in lippenstift en poederdoos en wier grootste eerzucht het niet is het coquette minnaresje te zijn, maar de vrouw, wier eenvoud het kenmerk is van waarheid en kracht en die den man die haar weet te winnen, een levensgezellin en medestrijdster is.'*¹¹¹

Deze 'vrijpostigheid' van Hylkema over de mogelijkheid dat vrouwen meer waren dan moeder en huisvrouw was voor Gunning wellicht reden de NSB te verlaten.¹¹²

Nog even terug naar *Literbo*. In 1934 verscheen bij die uitgeverij ook nog *Kwik de Fascistenjongen* van de Duitser Karl Alois Schenzinger.¹¹³ Ter promotie verspreidde de uitgeverij een met Hou Zee ondertekende reclamefolder en de uitgever adverteerde ervoor in het NSB-jeugdblad *Jongeren Marcheeren*.¹¹⁴ Ook de al eerdergenoemde brochure van graaf de Marchant et d'Ansembourg over de *Vastenbrief* van de rooms-katholieke bisschoppen bracht *Literbo* op de markt.¹¹⁵

In 1935 publiceerde de uitgeverij de opruiende brochure van SDAP-lid Sake Algra: *Wat Dunkt U van de S.D.A.P., Partijgenoot?* NSB-weekkrant *Volk en Vaderland* smulde vooral van antisemitische paragrafen zoals: *'Wij dienen ons te herinneren nu nog tijd is dat wij behalve socialisten, Germanen zijn die geen Joodsche overheersching dulden, geen Joodsche leiding aanvaarden; ik spreek hier als Fries.'*¹¹⁶

De positieve bespreking gaf de uitgever waarschijnlijk aanleiding enkele weken later een advertentie in *Volk en Vaderland* te plaatsen voor 'de meest besproken brochure van den laatsten tijd'.¹¹⁷

Literbo was een voorloper van *Uitgeversmaatschappij J.H. Gottmer*. Johannes Hendricus (Jan) Gottmer, aanvankelijk aannemer, was geboeid door de drukkers- en uitgeverwereld en stichtte in 1938 de naar hem vernoemde uitgeverij. Maar voordat hij het uitgeversbedrijf registreerde, had hij uitgeverij *Literbo* overgenomen.

Vanaf welke datum Gottmer *Literbo* exact op zijn naam schreef, is onduidelijk. In 2013 vierde uitgeverij *Gottmer* haar 75-jarig jubileum. Ter gelegenheid daarvan verscheen het boekje *Gottmer Viert Feest. 75 jaar Gottmer. 1938 – 2013*. Het boekje verschaft weinig opheldering over de overname, omdat de tekst niet correct is. Volgens de jubileumuitgave was Gottmer eind jaren twintig als aannemer betrokken bij de verbouwing van *drukkerij Amicitia* in Haarlem-Noord. De feestbrochure beschrijft ook hoe het daarna verder gaat: 'Tijdens de uitvoering van die werkzaamheden raakte hij geboeid door het drukkersvak, en toen de aannemersklus eenmaal geklaard was, verruilde hij dan ook meetlat en timmermanspotlood voor zethaak, inkt en lood – en zo associeerde hij zich rond 1934 met *Amicitia*.

[...]

JHG (zoals hij in de wandelgangen werd genoemd) begon zich al spoedig af te vragen waarom hij zich eigenlijk zou beperken tot het drukken van boeken en tijdschriften... Hij kon ze immers net zo goed zelf gaan uitgeven.

[...]

Niet al te lang na Jans intrede in het drukkersvak zag hij kans het slapende uitgeverijtje *Literbo* te kopen, dat onder meer de boeken van Pearl S. Buck (bijvoorbeeld *De goede aarde*) uitgaf. Het beginnersgeluk lachte de ondernemer toe, want de dag na de aankoop kwam in het nieuws dat Pearl S. Buck de Nobelprijs voor Literatuur was toegekend! Men mag dan ook spreken van een vliegende start onder een gelukkig gesternte.

De jonge uitgever verkreeg in eerste instantie niet de noodzakelijke erkenning van de uitgeversbranche en mocht dus nog niet uitgeven onder eigen naam; de eerste titels verschenen zodoende onder de naam *Literbo*. Dankzij een overeenkomst met Jans vriend Hendrik Stam, uitgever van schoolboeken en derhalve wel in het bezit van een officiële uitgeverserkenning, werd *Literbo* op 20 april 1938 getransformeerd tot *Uitgeverij J.H. Gottmer & Co*, kort daarop ook officieel erkend door de Commissie Handelsverkeer van de Vereniging tot Bevordering van de Belangen des Boekhandels.¹¹⁸

Samengevat: Gottmer associeerde zich rond 1934 met de Haarlemse drukkerij *Amicitia*. Korte tijd later kocht hij uitgeverij *Literbo*. Daags na de aankoop won

de schrijfster Pearl S. Buck de Nobelprijs voor de Literatuur en op 20 april 1938 transformeerde *Literbo* tot uitgeverij *Gottmer*.

Deze tijdlijn kan niet kloppen, want pas begin november 1938 werd bekend dat Pearl S. Buck winnaar was van de Nobelprijs voor literatuur.¹¹⁹ Volgens de brochure had Gottmer de dag ervoor *Literbo* overgenomen, maar hij veranderde die naam, volgens eigen zeggen, al op 20 april van dat jaar in *J.H. Gottmer*. Verder staat vermeld dat Gottmer al snel na zijn intrede tot het drukkersvak *Literbo* kocht, terwijl hij zich al in 1934 associeerde met *Amicitia*.

Vaststaat dat de *Vereeniging van de boekhandels* in haar *Nieuwsblad van den Boekhandel* pas op 14 december 1938 melding maakt van de Heemstedse uitgeverij *J.H. Gottmer & Co*. In dezelfde rubriek met officiële mededelingen staat dat *Literbo* is geschrapt *wegens voortzetting van het bedrijf door J.H. Gottmer & Co'*.¹²⁰

Hoe dan ook, het is onduidelijk of Gottmer betrokken was bij de uitgave van de nationaalsocialistische teksten door *Literbo* in 1934. Ook is niet bekend of hij wist dat *Literbo* nationaalsocialistische publicaties had uitgeven. De publicaties waren netjes aangemeld bij de boekhandelsvereniging, die ze publiceerde in haar tijdschrift. Als Gottmer zich voorafgaande aan de aankoop enigszins had verdiept in de uitgeverij, moet hij daarom van de extremistische publicaties op de hoogte zijn geweest.

Of die wetenschap Gottmer ervan zou hebben weerhouden *Literbo* te kopen, is maar de vraag. Adriaan Venema's *Uitgevers en Boekhandelaren*, onderdeel van zijn vierdelige werk *Schrijvers, Uitgevers en hun Collaboratie*, bevat een brief van Johannes van Ham – hoofd van de *Afdeeling Boekwezen* van het *Departement voor Volksvoorlichting en Kunsten* – aan de Duitser H. Lohse – van het *Referat Schriftum* (Duitse censuurinstelling van het *Rijkscommissariaat* van Seyss-Inquart), waarin staat dat de uitgeverij van Gottmer '*sterk nationaalsocialistisch is geörienteerd*'.¹²¹ Gottmer zelf schuwde het niet bij de Duitsers te zinspelen op uitgaven voor nationaalsocialistische doelgroepen om hiermee grotere papiertoewijzingen voor nieuwe publicaties los te krijgen. Zo overlegde hij met ir. De Gelder, gemachtigde van rijkscommissaris Seyss-Inquart, over boekjes met zweefvliegen als onderwerp. Gottmer prees deze boekjes bij Van Ham aan met de vingerwijzing naar de NSB-jeugdorganisatie *Nationale Jeugdstorm*: '*Dr. De Gelder acht de boekjes in de eerste plaats van belang voor de N.J.S.*'¹²²

Interessant is bovendien dat ondanks de overname door Gottmer, de naamsverandering en de uitschrijving bij de *Vereeniging van de Boekhandels* uitgeverij *Literbo* bleef bestaan. De uitgeverij duikt op in het archief van *OMNIA Treuhandgesellschaft M.B.H.* Die organisatie was tijdens de bezetting betrokken bij de

liquidatie van Joodse bedrijven. Documenten in het archief van het NIOD geven een mogelijke de verklaring waarom er geen nationaalsocialistische publicaties meer werden uitgegeven na 1935 en waarom de inactieve uitgeverij later op de radar van de Duitse Jodenjagers verscheen.

In 1936 werd de schoonzoon van *Literbo* eigenaar J.G. Huurnink, ook directeur van bouw- en exploitatie maatschappij H.A.G.A., aangesteld als literair directeur. Deze schoonzoon, W. Joseph, was Joods. Hij runde samen met de algemeen directeur J. Zelverder de uitgeverij. De aanstelling van de Joodse literair directeur verklaart misschien waarom *Literbo* geen nationaalsocialistische publicaties meer uitbracht. Directeur Zelverder bleef na de overname door Gottmer in 1938 bij uitgeverij *J.H. Gottmer & Co* in dienst. Joseph deed dat niet, maar trad op als liquidateur van *Literbo*. Althans dat had hij behoren te doen en kwam tijdens de bezetting op de Duitse radar.

Op 9 september 1943 schreef een medewerker van Gottmer aan zaakwaarnemer W.A. Aalders van OMNIA: *'In antwoord op uw bovenbedoeld schrijven kan ik U berichten dat de N.V. U.M. "Literbo" in 1938 in liquidatie is getreden, nadat het fonds was verkocht. Voorzoover ons bekend is nadien door deze N.V. geen enkele handeling meer verricht en wisten wij niet dat zij nog bestond. Wij meenden bovendien dat de vroegere Liquidateur (W. Joseph) nog steeds gevestigd was op Heerengracht 235.'*¹²³

Joseph had een half jaar eerder ook al aan Aalders geschreven hoe volgens hem de overname was verlopen. Hij beschreef de geschiedenis vergelijkbaar met één verschil en had daarover een verzoek aan de zaakwaarnemer van OMNIA: *'Mijn vrouw, die circa 6000,- (zesduizend gulden) aan de zaak had geleend, werd beloofd haar dit geld uit te betalen, hetgeen tot op heden niet is gebeurd. Misschien dat de liquidatie ook hierin licht kan brengen.'*¹²⁴ Hoe de zaakwaarnemer reageerde op dit verzoek van de Joodse oud-literair directeur en of de lening is terugbetaald, is niet terug te vinden, maar het antwoord van nationaalsocialist Aalders laat zich raden.

Het Nederlandsch Fascisme

Literbo publiceerde *Het Nederlandsch Fascisme* van Hylkema in een harde band met stofomslag. Bij NENASU verscheen de tekst druk als ingenaaide versie met slappe kaft en in kleur uitgevoerde cover. Waarom Musserts uitgeverij na de aanbeveling van Farwerck niet direct de eerste druk heeft uitgegeven en hoe deze uitgave uiteindelijk toch nog kon worden overgenomen, is onbekend. Feit is, dat NENASU er veel succes mee boekte. Tot en met de zesde druk hield het boekje de gekleurde omslag. De zevende, achtste en negende druk kregen een goedkopere uitvoering met een zwart-witte omslag. De zevende druk ver-

scheen midden 1936 en werd gepresenteerd als een 'onverkorte propaganda-uitgave'.¹²⁵

In zijn werk schreef Hylkema dat fascistten zich niet verheven zouden mogen voelen boven anderen en dat het volk vooral een arbeidzame samenleving met gemeenschapszin zou moeten zijn. *'Fascisme [...] is de samenbinding van alle deelen van één en hetzelfde volk tot één natie. Het is de samenbinding van alle volkeren tot één menschheid. Het is eensgezindheid.'*¹²⁶ Nederland had bijvoorbeeld Nederlands-Indië niet in eigendom, maar moest de inheemse bevolking als vrienden beschouwen.¹²⁷

Ook over humanisten, boeddhisten, moslims en joden was Hylkema opmerkelijk mild vergeleken met wat later in het nationaalsocialisme gemeengoed werd: *'Dit sluit niet uit, dat het fascisme ook niet-Christelijken godsdienst geenszins zal minachten: theosofie en algemeen humanisme, den Mohammedaanschen en Boeddhistischen godsdienst in Indië, de liefde voor synagoge en Mozaïsche wet bij onze Joodsche volksgenooten.'*¹²⁸ Joden zien als volksgenoten, was voor de volkse NSB'ers vloeken in de nationaalsocialistische kerk. Het fascisme van Hylkema was in 1934 nog ver verwijderd van het bloed-en-bodem-denken en antisemitisme.

Ook in dit boekje werd duidelijk dat de politieke voornemens van de NSB weinig concreet en vooral flexibel waren. Onder het kopje *Een mystieke drang. Fascisme is geloof*, schreef Hylkema: *'Nederlandsche fascistten hebben maar één vast oogmerk: het geestelijk en stoffelijk welzijn van ons volk. Al het andere zal zich dáárnaar moeten richten, onder deskundige leiding en na gemeenschappelijk be- raad van de besten en bekwaamsten. Programmapunten zijn goed, zij zijn richtlijnen, maar moeten geen dwangbuis worden. Tenslotte gaat de daad altijd aan den eindvorm van het program vooraf, richt de wet zich naar de praktijk.'*¹²⁹

Deze redenatie opende de deur voor gelegitimeerde politieke willekeur. Het leidersbeginsel was daarbij voor de voormalige dominee uitgangspunt. Omringd door adviseurs nam de leider de beslissingen. Voor Hylkema was er duidelijk maar één kandidaat: Mussert.¹³⁰ Het was de eerste NSB-publicatie waarin het leidersbeginsel als basis van de staatkunde werd genoemd

De tekst is typerend voor de ideologische beginjaren van de NSB. De wijze waarop de schrijver over Joden sprak, stond in schril contrast met de antisemitische propaganda in *Het Nationale Dagblad* en *Volk en Vaderland* in de tweede helft van de jaren dertig. Het is dan ook opmerkelijk dat er tot midden 1940 advertenties voor Hylkema's boekje verschenen.¹³¹

Waarschijnlijk onbedoeld, werd de bedrieglijke gemoedelijkheid van het boekje goed weergegeven in het *Agrarisch Nieuwsblad* van 20 juni 1941. De journalist van dat blad was aanwezig bij een samenkomst van de *Nationaal-Socialistische Vrouwen Organisatie* (NSVO) in Westerbork. Hij besloot zijn verslag van de bijeenkomst, die plaatsvond op een steenworp afstand van het beruchte kamp waar op dat moment Duits-Joodse vluchtelingen in onzekerheid hun toekomst afwachtten: *'De bespreking eindigde met het voorlezen van eenige gedeelten uit het belangrijke en duidelijke boekje van Ds. Hylkema "Het Nederlandsch Fascisme", waarna nog geruimen tijd onder het gezellig tikken der breipennen nagepraat werd....'*¹³²

Vertaling uit het Engels

Een ander boekje uit het eerste jaar was de vertaling van het Engelse boekje *The Working of a Corporate State* van Harold Elsdale Goad en Muriel Innes Currey. NENASU gaf het uit met de titel *Onder Fascistisch Bewind*. De Engelse schrijver Goad was directeur van het culturele instituut *The British Institute* in Florence (Italië). Het in 1917 door een groep Britse en Italiaanse intellectuelen opgerichte instituut wilde een protestgeluid laten horen tegen de anti-Britse propaganda in de Eerst Wereldoorlog. Doelstelling van het instituut was het bevorderen van bestudering van de Engelse taal, literatuur, kunst, geschiedenis, filosofie en staatsleer in Italië. Goad raakte na zijn benoeming in 1922 steeds meer in de ban van het fascisme. Behalve het promoten van de Engelse staatsleer, publiceerde hij boeken en artikelen over het fascisme. De reputatie van het instituut leed onder zijn politieke opstelling. Het verhaal gaat dat de Britse schrijver David Herbert Richards Lawrence een bezoek bracht aan Goad in Florence. Hij werd met geweld het gebouw uitgewerkt nadat hij had geroepen: *'Dit is een anti-Brits instituut!'*¹³³

Goad schreef het boekje samen met Muriel Currey. In de publicatie werd zij geïntroduceerd als *'secretaresse van de Londense Groep ter Bestudering van de Corporatieve Staat'*. Ze was een fascistische intellectueel die in de jaren dertig diverse pro-Italiaanse publicaties schreef en zelfs naar *Abessinië* – het huidige Ethiopië – trok toen Mussolini dat land in 1935 met militair machtsvertoon inlijfde.¹³⁴

De Italiaanse fascistten waren bijzonder tevreden over *Onder Fascistisch Bewind*. Het persbureau van Mussolini stuurde in 1934 twee Engelstalige exemplaren naar de Italiaanse ambassadeur in Washington, met de aanbeveling dat dit een uitermate geschikt boek was voor verspreiding van het fascisme in het buitenland.¹³⁵

Potentiële Nederlandse lezers wisten hier niets van; de Britse oorsprong wekte de indruk dat het een objectieve tekst was. Het voorwoord van de niet-nationaalsocialistische Britse landbouwminister W. Elliot versterkte dat beeld.

Het cultureel-maatschappelijke tijdschrift *Nederland*, een maandblad met rechts-nationalistische signatuur, besprak de uitgave: *'Het Fascisme wordt in dit door zijn zakelijkheid zeer propagandistisch werkje slechts terloops behandeld.'* Het voorwoord viel ook op bij de redactie: *'Merkwaardig is het feit, dat de Britsche Minister van Landbouw er een voorwoord in schreef. Wellicht is zulks een gevolg van verschil in volksaard met ons. Een soortgelijke geste van den heer Deckers (en ook van diens vroegeren Duitschen collega Treviranus) kan ik me althans moeilijk voorstellen.'*¹³⁶ In het verzuilde *Nederland* was het inderdaad ondenkbaar dat een politicus een positief voorwoord schreef in een publicatie waarin de theorie van een andere politieke zuil werd bewierookt.

Dat het boek in een behoefte voorzag, blijkt uit de drie drukken die NENASU wist te slijten. Al vóór het verschijnen van de eerste druk werd een uitvoerige recensie opgenomen in het landdagnummer van het nationaalsocialistische studentenblad *De Wig*. Ook daarin werd speciaal aandacht gevraagd voor het voorwoord: *'Hier te lande ministers, welke van den corporatieven staat niet weten willen [...] dáár een Minister die zijn sympathie niet onder stoelen of banken steekt!'*¹³⁷ Naast studenten economie, riep de redactie juristen, artsen en ingenieurs op het boek met aandacht te lezen.

Nationaalsocialistische studenten

De Wig was het orgaan van de *Nederlandsche Nationaal-Socialistische Studentenfederatie* (NNSS). Tijdens de eerste landdag van deze organisatie op 2 juni 1934 waren volgens *Volk en Vaderland* driehonderd van de vierhonderd leden aanwezig.¹³⁸ In de pauze werd een soort proefnummer van het tijdschrift als *landdageditie* gepresenteerd. Mussert gaf in het blad de nationaalsocialistische studenten een *'Opdracht'* mee. In lijn met het *Leidend Beginsel* schreef hij: *'Hopelijk is er niet één onder U, die, na beëindiging van zijn studietijd, de maatschappij als een strijdperk zal zien bedoeld tot het behalen van louter persoonlijke winsten of voordeelen. Een N.S.B.'er behoort nu eenmaal iets anders te zijn dan een baantjes-gast.'*¹³⁹ Helaas kunnen wij alleen gissen hoe deze studenten terugkeken op deze woorden van hun toenmalige leider, nadat zij erachter kwamen dat Mussert zichzelf behoorlijk verrijkte als voorman van de NSB.

In dit nummer werd ook de naam van het blad uitgelegd: *'Waarom "De Wig"?' Omdat wij in de phalanx, in de wigformatie, den vijand willen tegemoet treden. Wij, het groote en groeiende leger der N.S.B. Het àl grooter en grooter wordende leger! Arbeider en intellectueel, kleine spaarder en kapitaalbezitter, allen tezamen trekken zij op in de aloude wigformatie. Soldaten van één leger! Zij dringen in het schijfweefsel, dat tracht de voosheid der parlementaire democratie door een quasi-eenheid aan het oog der wereld te onttrekken. Zij rukken het uit elkander, leggen de rotte plekken bloot.'*¹⁴⁰

Dat de fascistische studenten de rotte plekken niet alleen bloot wilden leggen, werd duidelijk uit een passage in het blad van de NSB-kring Utrecht, *De Loods*: *'De dag die komt zal – óók aan de Senaat van de Gem. Universiteit van Amsterdam – op de Dam een brandstapel te aanschouwen geven, opgericht door ons, fascistische studenten, om daarop te verdelgen al het vuile en gemene, waarmede in schrift en beeld sinds jaar en dag gepoogd wordt ons volk te gronde te richten. En bovenop zullen wij leggen de eredoctorsbul van Henrik Polak, de bul, die elk diploma van de Gem. Universiteit van Amsterdam met een onooglijke vetvlek besmeurt.'*¹⁴¹ Henri Polak was een socialistische vakbondsbestuurder en politicus. In zijn Columns in de SDAP-krant *Het Volk* nam hij regelmatig de nationaalsocialisten op de korrel en besteedde hij ook een aantal keer aandacht aan NENASU-publicaties.

Hoewel de teksten in *De Wig* minder radicaal waren dan in *De Loods*, kon de kritische lezer er een aanwijzing in vinden over de richting waarin de NSB evolueerde. Het landdagnummer verscheen halverwege 1934 en bevatte bijvoorbeeld een artikel met de titel *Nationalisme* waarin de contouren van de richtingenstrijd in de NSB zich openbaarden. De anonieme schrijver, die het artikel waarschijnlijk ondertekende met zijn NSB-lidmaatschapsnummer, schetste een onderscheid tussen 'nationaal' en 'volks': *'Een natie is een volk, dat zich bewust is een volk te vormen. Nationalisme is dus een zuiver volksbegrip en zoo het een Staat in zijn denken betreft, is dat om de Staatsgrenzen te laten samenvallen met de volks-grenzen.'*¹⁴²

Hiermee nam die schrijver al afstand van het staatsfascisme. Een volk werd door de schrijver gedefinieerd als een groep mensen die een *'geheel van eigenschappen'* gemeen hadden: *'gemeenschappelijke cultuur, taal, geschiedenis, woongebied, godsdienst en afstamming.'* De Nederlandse staat was volgens hem nog niet volks: *'Wanneer ze volksch was, zou het onmogelijk zijn, dat Indonesiërs in de Staten-Generaal zitting hadden, aangezien volgens de grondwet deze het gehele Nederlandsche volk vertegenwoordigen. Blijkbaar huldigt men dan hier het onwetenschappelijke begrip volk, dat slechts burgers en onderdanen van een zelfden Staat tot het volk rekent.'*¹⁴³

De schrijver liet de Joodse inwoners van Nederland nog onbesproken, maar met zijn definitie van het begrip 'volk' en zijn streven naar een groot Nederland met een bevolking van gemeenschappelijke afstamming, lag de stap naar een anti-semitische politiek voor de hand.

Naast het artikel over nationalisme bevatte het landdagnummer een interessante beschouwing over de strafrechtopvatting van nationaalsocialisten. Een schrijver, die ondertekende met K., nam afstand van het belangrijkste rechtsbeginsel uit het strafrecht: artikel 1 van het *Wetboek van Strafrecht*. Dit zoge-

naamde *nulla poena*-beginsel houdt in dat iets pas strafbaar is nadat het is opgenomen in de wet. In de nationaalsocialistische staat, zo betoogde K., ging het algemeen belang boven het individuele belang en daarom was het helemaal niet nodig een gedraging uitsluitend strafbaar te verklaren als het in een wet stond. Als de gemeenschap er belang bij had iemand te straffen, moest dat ook zonder wetsovertreding mogelijk zijn. Hij wees daarbij naar Duitsland waar deze gang van zaken al werd gepraktiseerd. De rechtszekerheid die artikel 1 bood, moest ook in het nationaalsocialistische Nederland worden opgeheven: *'Op ons, nationaal-socialistische juristen en aspirant-juristen zal ééns de taak rusten, de gedachte: het algemeen belang gaat boven het persoonlijk belang, ook op dit gebied te doen zegenvieren.'*¹⁴⁴ Tijdens de Duitse bezetting werd dit ingevoerd en NENASU zou er een zelfs een boekje over laten verschijnen.

Leden van de NNSS waren verplicht geabonneerd op *De Wig*. Naast de federatiecontributie van 2,50 gulden, kostte dat 2,25 gulden per jaar. Wie dat niet kon opbrengen mocht, met instemming van de groepsleider, het bedrag *'geheel of gedeeltelijk'* in mindering brengen op de NSB-bijdrage, die de studenten ook nog eens moesten betalen.¹⁴⁵ De NSB-contributie was afhankelijk van het inkomen.

Het tijdschrift begon veelbelovend, maar in de colofon van het derde nummer, december 1934, werd gemeld dat hoofdredacteur drs. K.J. Groeneveld zich *'wegens drukke werkzaamheden'* genoodzaakt zag de redactie van het tijdschrift neer te leggen.¹⁴⁶

Dezelfde colofon wekte de indruk dat het wel goed zat met de aangeleverde kopij: *'Hoewel wij in het algemeen over hoeveelheid en kwaliteit der inzendingen niet te klagen hebben, doet de redactie hierbij toch een dringend beroep op Uw aller medewerking. Wij zijn ervan overtuigd, dat vele van onze kameraden uit bescheidenheid – andere redenen willen wij van nationaal-socialisten niet aannemen – tot nu toe gezwegen hebben. Wanneer de N.S.B., wanneer de N.S.-studentenfederatie haar hoge idealen wil bereiken, dan dient eenieder onzer zich te onderscheiden door alles, behalve lauwheid en de gedachte: "Een ander zal het wel doen". Wat wij vooral nodig hebben is oorspronkelijkheid, fascistische houding, tegenover zoo vele studenten- en algemeene vraagstukken.'*¹⁴⁷

De werkelijkheid was echter anders. In het volgende nummer beklagde de nieuwe hoofdredacteur Wilhelm Gustave Kierdorff¹⁴⁸ zich over de kwaliteit van de ingezonden artikelen: *'Ook de actieve medewerking was bevredigend, doch slechts kwantitatief. Het redactie bureau is inderdaad reeds overgevolgd met dossiers vol bijdragen, meer dan genoeg eenige jaargangen van de Wig mee te vullen; doch helaas is het peil der bijdragen niet zoodanig dat zij voor opname in aanmerking kunnen komen. Wij moeten ons scherp voor oogen houden wat de*

*strijd voor het fascisme op de universtiteiten en hoogeschole van ons eischt en dit is in de eerste plaats exact strijdmateriaal en daarnaast critische zin tot noodzakelijke zelfontleding en zelfverdieping. Beiden kan de Wig schenken, maar daartoe vraagt zij ook de hulp van de leden der N.N.S.S. Gevoelvolle of van sentiment waarlijk schuimende artikelen zijn in de Wig evenmin op hun plaats als artikelen over 'sterke gevallen' van democratische ontreddeering, welke ons bereiken. Als wij een strategische vergelijking gebruiken dan heeft de Federatie en daarmee de Wig een plaats achter het front van de strijdende Beweging, die de NSB is. [...] Hen, die zich dus gedrongen voelen te schrijven in de geest van dien strijd der eerste rijen, verwijzen wij, verder met alle waardeering voor hun werk, naar de redacties van Volk en Vaderland, ons groote onvolprezen strijdblad, en der vele kringbladen; hen echter die zich in staat achten bouwsteen te dragen voor de Wig, gezien in het kader van de bijzondere taak der N.N.S.S., hen roepen wij tot ons en van hen verwachten wij ook dat zij hun krachten blijvend ter beschikking van de Wig stellen.'*¹⁴⁹

Ondanks de oproep van de hoofdredacteur had het blad moeite het hoofd boven water te houden. Binnen een jaar na het verschijnen van het landdagnummer moest NENASU te hulp schieten. De colofon van nummer 7, april 1935, meldde: *'Het N.E.N.A.S.U. heeft zich bereid verklaard verder de uitgave van "De Wig" te verzorgen.'* Correspondentie moest voortaan naar de postbus van de uitgeverij worden gestuurd en betalingen diende men over te schrijven op Postgirorekeningnummer 207915 t.n.v. *Volk en Vaderland* in Utrecht.¹⁵⁰

De uitgeverij hield het echter maar drie nummers vol. Op 1 juni 1935 berichtte NENASU in een advertentie in *Volk en Vaderland*: *'In verband met het eindigen der Academische Cursussen verschijnt half Juni a.s. een dubbelnummer van De Wig waarin nos. van Juni en Juli zijn samengevat.'*¹⁵¹ Daarna viel het doek voor de relatief dure uitvoering van het blad en de betrokkenheid van de uitgeverij. Ze had voor de abonnees nog wel een band laten maken: *'uitgevoerd in grijs linnen met rood opdruk.'* Voor 75 cent kreeg de abonnee het exemplaar *franco* toegestuurd om de verschenen nummers in te bewaren.¹⁵² Het blad ging roemloos ten onder. Het lot van de NNSS was niet veel beter. Het bleef een kleine organisatie, die in 1940 werd vervangen door het nieuw opgerichte *Nationaal-Socialistisch Studentenfront*.

Nieuw Nederland

Langer dan *De Wig*, liep het door NENASU uitgegeven tijdschrift *Nieuw Nederland*. Onder hoofdredactie van een nestor in het rechtse kamp, de katholieke fascist Emile Gerard Huberd Verviers, startte de eerste jaargang van het *Maandblad voor Staatskunde, Economie en Cultuur* in juni 1934. Het laatste nummer verscheen in september 1944.

In *Volk en Vaderland* kondigde propagandaleider Farwerck het maandblad aan. In de lange oproep schreef hij onder andere: *'Onze tijd toch staat voor geweldige problemen op schier elk gebied van geestelijk en maatschappelijk leven. Het is noodig die problemen in wetenschappelijken, in Nederlandschen, maar tevens vooral in fascistischen zin onder het oog te gaan zien en meester te worden. Zoo langzamerhand zal iedereen er wel van overtuigd zijn, dat ons land niet door eene eenvoudige staatkundige hervorming te redden is. [...] De scheppende geesten uit eigen kring en uit geestverwante kringen moeten daarom gelegenheid hebben op al die gebieden te produceeren en zich vrij te uiten. En vooral ook moet aan een zoo wijd mogelijken kring van ontwikkelde geestverwanten de gelegenheid geboden worden de nieuwe gedachten in zich op te nemen. [...] Na rijp beraad heeft de Algemeen Leider besloten, dat dit wetenschappelijk maandblad geen officieel orgaan der beweging zal zijn. Daardoor is het mogelijk, dat de redactie en de medewerkers volkomen vrij zijn in het uiten van meeningen en in het zoeken naar nieuwe inhoud en nieuwe vormen van het maatschappelijk leven. De beweging zelf zal haar voordeel daarmede doen; zij zal uit al hetgeen te berde gebracht wordt geleidelijk hebben te puren het allerbeste om dit tot zich te nemen als bouwstof voor het nieuwe Nederland, dat wij hebben tot stand te brengen.'*¹⁵³

Het maandblad zou in boekvorm met 64 pagina's verschijnen. *'Aan uiterlijk en inhoud zal zoodanige zorg besteed worden, dat het op één lijn komt met de beste Nederlandsche tijdschriften.'* Met een abonnementsprijs van 2,25 gulden per kwartaal was het volgens Farwerck *'een van de goedkoopste periodieken van het betere genre'*. Het blad kon alleen van start als leden en belangstellenden zich hiervoor *'onmiddellijk'* aanmeldden. *'Denkt niet, dat zullen anderen wel doen, ik wacht liever nog maar even. Zet mede Uw schouders er onder, opdat begonnen kan worden.'*¹⁵⁴

Een maand eerder dan gepland verscheen in juni 1934 het eerste nummer. Het had maar liefst 72 pagina's. De vormgeving was sober, het tijdschrift bevatte geen illustraties. Onder de titel *Orde!* stak hoofdredacteur Verviers van wal: *'Toen wij, nu ruim twaalf jaar geleden, de eerste doorgezette campagne voor het fascisme in Nederland openden, liet ons volk zich niet zonder moeite overtuigen, dat de eerste teekenen al zichtbaar waren van den naderende chaos, die vroeg of laat met de geestelijke ontworteling der Westersche volken gepaard moest gaan. Een kleine levenskrachtige kern van onze volksgenooten, vooral onder ons jonger geslacht, werd bij den eersten bazuinstoot wakker. [...] Dankzij het knap werk van Mussert en zijn N.S.B.-ers, wordt die opkomende beweging nu in gedisciplineerde leger-orde geschaard en onder krachtige leiding op het doel gericht. De tienduizenden zijn nu marschvaardig. De honderdduizenden zullen volgen. Een goed begin is er dus al. Maar toch ook niet méér dan een begin.'*¹⁵⁵

Op één na alle artikelen in het eerste nummer waren geschreven door Verviers. De andere schrijver was dr. Ch. F. Haje. Hij hield een pleidooi onder de titel *de ontduitsching van het Nederlandsch*. Haje was zijn strijd tegen taalvervuiling al begonnen in 1906 met de rede *De Germanismen of de Syfilis van het Nederlands*. Hij greep de kans een nieuwe doelgroep te bereiken: *“De redactie van Nieuw Nederland reikt mij de hand, opdat ik aan het Nationale Fascisme en Socialisme het gevaar der verduitsching van de Nederlandsche Taal voor oogen stelle. Bij mijn pogen om dat gevaar te keeren, werd ik slecht gesteund en zelfs onder de hand tegengewerkt door lieden van het oude slappe Konkelnederland. Ik begroet thans den dageraad van het nieuwe fiere Mannennederland, en aan hen overhandig ik mijn werk.”*¹⁵⁶

Uit het eerste van de twee artikelen bleek dat Haje een beroep had gedaan op Mussert voor *‘de ontduitsching van het Nederlandsch een plaats in te ruimen op het program van zijn N.S.B.’* Mussert wist de schrijver met een kluitje in het riet te sturen, waarop Haje in eigen woorden de slimme reactie van de leider weergaf: *‘Zijn bescheid kwam hierop neer, dat er in beginsel geen bezwaar bestond tegen plaatsing van het punt in kwestie op het program van de N.S.B. Er waren echter nog zeer veel punten, waarmede dat program zou kunnen worden aangevuld. Om practische redenen ging dat evenwel niet. Maar mijn streven had zijn volle instemming en hij hoopte, dat “wij t.z.t. van uw deskundigheid op dit gebied voordeel zouden kunnen trekken”. Werkelijk heb ik spoedig daarna mogen merken, dat de Algemeene Leider der N.S.B. ook hier zijn woord gestand deed.’*¹⁵⁷

Waar de schrijver met de laatste zinsnede op doelde, liet hij in het midden. Hij heeft de NSB niet lang geadviseerd. Begin november 1938 overleed hij. In *Onze Taal* werd zijn dood positief-kritisch gememoreerd: *‘Wij zijn het stellig niet in alles met hem eens geweest en wij hebben daarvan meermaals blijk gegeven, maar steeds hebben wij hem erkend als een moedig strijder, die slechts gedreven werd door zijn liefde tot de taal.’*¹⁵⁸ Of zijn artikelen bijdroegen aan de taalzuiverheid van NSB'ers is de vraag, maar in een studie naar het taalgebruik van de Nederlandse nationaalsocialisten was M.C. van den Toorn, hoogleraar in de Nederlandse taalkunde, in elk geval mild: *‘Men zou allicht verwachten dat een politieke beweging die sterk afhankelijk is van Duits voorbeeld, daarvan duidelijke sporen te zien geeft in haar taalgebruik. Inderdaad is er in de geschriften van de NSB en de SS wel sprake van germanismen, maar eigenlijk valt hun aantal erg mee.’*¹⁵⁹

Toch bleek Mussert zijn taalkundig adviseur node te missen toen hij in *Volk en Vaderland* van 17 december 1943 memoreerde dat hij in december 1941 de eed van trouw had afgelegd aan Adolf Hitler: *‘Om deze Germaansche solidariteit den vasten grondslag te geven die noodig is, heb ik mij bekend tot het begrip Germaansch Führer’.*¹⁶⁰ Wellicht gebruikte hij het taalkundig barbarisme *‘zich bekennen tot’* bewust in de euforie over zijn opportunistische daad van landver-

raad. Hoe het ook zij, Van den Toorn wijst erop dat deze uitdrukking (in plaats van 'belijden') een oud germanisme is, dat al sinds 1898 voorkomt.¹⁶¹

Direct na het uitkomen van het eerste nummer verscheen *Nieuw Nederland* op de radar van de *Centrale Inlichtingendienst*. In haar rapportage van 15 juni 1934 stond: *'Ingaande 1 juni verscheen bij deze uitgeverij het nieuwe blad: "Nieuw Nederland", maandblad voor economie, staatkunde en cultuur onder redactie van Dr. Emil Verviers, een van de eerste voorvechters van het fascisme in Nederland en in 1923 oprichter van het Verbond voor Actualisten.'*¹⁶²

NENASU zette het tijdschrift professioneel in de markt door een groot aantal presentexemplaren te sturen naar verschillende redacties. Diverse bladen bespraken het tijdschrift.

De Nieuwe Venlosche Courant wees op de spagaat dat de artikelen in *Nieuw Nederland* geen officiële meningen van de NSB verwoordden: *'Een dergelijke toestand lijkt ons niet onbedenklijk en zeker niet bevorderlijk voor hetgeen in dezen tijd zoo bitter noodig is: voor de duidelijkheid. Van tweeën één: of een tijdschrift is het officiële orgaan van een partij of het is het niet. Een blad, waaraan een partijleiding later wel eens zal zeggen wat wel en wat niet officieel is, kan niet anders dan verwarring stichten.'*¹⁶³ Zoals nog zal blijkt, had de schrijver een vooruitziende blik.

Katholiek dagblad *De Tijd* besteedde vooral aandacht aan de eerste artikelen van 'houwdegen van het fascisme' Verviers. In *Nieuw Nederland* had hij onder andere geschreven: *'Het lichaam van den Staat is ongeveer dood-geparasiteerd. Thans valt nog slechts het lijk te verslinden.'* Voor de recensent reden over de kersverse hoofdredacteur te concluderen: *'De on-bisschoppelijke ridder treedt tegelijk als doodgraver van de oude samenleving op en... als lijkenverslinder.'*¹⁶⁴

De redactie van *De Gids*, orgaan van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland, was duidelijk in haar mening: *'Een aangenaam werk is dit niet. [...] Men schaamt zich, dat volksgenooten zoo diep zijn gezonken, om te kunnen schrijven als in dit tijdschrift geschiedt.'*¹⁶⁵

Ook de ironische bespreking in het *Weekblad van de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel* zal NENASU-directeur Van Houten niet ingelijst hebben opgehangen boven zijn bureau: *'Kleine cadeautjes, groote soms ook, onderhouden de vriendschap. En zoo heb ik "Nieuw Nederland" cadeau gekregen om mijne sympathieke gevoelens jegens de Nederlandsche Nationaal Socialistische Uitgeverij te Utrecht zoo mogelijk nog te vergrooten. Present Exemplaar v.d. Uitgever, staat er op. Ik gevoel mij dan ook zeer dankbaar.'*¹⁶⁶

Vervolgens biechtte de recensent op dat hij tot op heden weinig snapte van het nationaalsocialisme en dat het na het lezen van de artikelen van hoofdredacteur Verviers niet veel duidelijker was geworden. Na overname van enkele passages uit de artikelen vatte hij de wetenschappelijke leer van Verviers als volgt samen: *'Wij – dat zijn de nationaal-socialisten – hebben er dus nog niet de flauwste notie van, welke orde wij willen, noch in ons hoofd noch in ons gevoel, we zullen er naar zoeken, we moeten zelfs nog naar de feiten zoeken, we hebben er nog geen kennis over en nog geen karakter voor. In één woord gezegd, we weten er nog niks van, we hebben er nog geen hart voor, ons karakter deugt er nog niet voor. We hebben geen teekening, geen bestek, geen bouwstoffen, geen vakkennis.... jongens, komt bij ons en samen bouwen wij ons allen een prachtkasteel. De rest van het maandblad voor zoover te snappen is navenant, zoodat mijn dankbaarheid per slot van rekening toch niet zoo heel veel vergroot is en onze vriendschap niet zoo heel veel versterkt.'*¹⁶⁷

De berichtgeving in de *Leeuwarder Courant* toonde meer distantie: *'Door zake-lijk onderzoek en diepgaande studie van datgene, wat de nationaal-socialistische beweging wil opbouwen om te komen tot een geheel nieuwe geestelijke en maatschappelijke orde, wil dit tijdschrift in de behoefte aan wetenschappelijke voorbereiding daartoe voorzien.'*¹⁶⁸

De behandelde onderwerpen in het blad liepen door de jaren heen nogal uiteen. Dit blijkt uit titels als: *Veapest in Vroegere Eeuwen, Nederlandsche Tapijtweefkunst, De Universiteit in het Nationaal-Socialisme* en *Adolf Hitler en de Duitse Mentaliteit*. De wetenschappelijke kwaliteit van de artikelen was net zo gevarieerd als de onderwerpen en regelmatig van bedenkelijk laag niveau. Wat te denken van een artikel als *Het Germaansche karakter van ons koningshuis*, waarin F.J. Los neuzen, ogen en bloedlijnen van de Oranjes aan een nader onderzoek onderwierp?

Nieuw Nederland was geen populair maandblad. In 1936 leed het blad een verlies van ruim 234 gulden.¹⁶⁹ In 1938 werd er ruim 840 gulden winst gemaakt en waren er volgens het overzicht 513 abonnees in Nederland, 98 in Indië en 16 in het buitenland. Naast deze 627 betaalde abonnementen verstrekte de uitgeverij 43 gratis abonnementen.¹⁷⁰ De winst over 1939 bedroeg ruim 1.070 gulden. Daarmee was het blad in dat jaar rendabeler dan de exploitatie van de boeken en brochures van NENASU; het blad maakte bijna 200 gulden méér winst.¹⁷¹ In 1940 liep de winst van het tijdschrift terug tot bijna 950 gulden. Op 31 december van dat jaar vermeldde de jaarrekening 641 binnenlandse, 8 buitenlandse en 34 gratis abonnementen.¹⁷² Hoewel het aantal abonnementen in de eerste helft van 1941 aanzienlijk steeg tot 726,¹⁷³ liep de winst over het hele jaar terug naar ruim 330 gulden.¹⁷⁴